

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

**INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ**

roč. XXXIV – 1997

č. 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)
Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)
Alena Vrbová (výkonná redaktorka)
Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Pavel Novák,
Zdeněk Starý

Adresa redakce:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

Adresa administrace:

Jazykovědné sdružení ČR, k rukám pí M.Pihartové,
Jilmová 33, 130 00 Praha 3

Toto dvojčíslo bylo vydáno za podpory Českého literárního fondu

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha
č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

M.Svobodová: United Ideas of Benetton 5

Z jazykovědných pracovišť

J.Panevová: Zpráva o činnosti JS ČR za rok 1996 14

M.Pihartová: Přehled o přednáškové činnosti JS ČR r.1996 18

S.Žaža: Zpráva o činnosti brněnské pobočky JS ČR v období 1993-1996 23

Ústav Českého národního korpusu FF UK 25

Nové publikace

J.Filipec: Marie Čechová a kol. autorů: Čeština - řeč a jazyk 26

M.Homolková: Částice v nové české mluvnici 32

V.Vačkov: Janko Bačvarov: Češkiijat ezik v slavjanski kontekst (Čeština ve slovanském kontextu) 38

Diskuse a rozhovory

Na položené otázky společně odpovídají:

PhDr.Miloš Dokulil, DrSc., prof. PhDr.Oldřich Leška, CSc.,
doc. PhDr.Pavel Novák, CSc. a prof. PhDr.Jan Kořenský, DrSc. 42

Kronika

J.Skácel - J.Mezulánik: O komunikaci bez lingvistů?

Monika Svobodová

Předmětem našeho zájmu je nastínit reklamní strategii firmy Benetton, která je ojedinělá svým zaměřením na neverbální složku sdělení. Náš článek je součástí větší práce orientované na reklamu jako na komunikační fenomén. Domníváme se, že současná reklama je značně odlišná od vžitých představ např. reklamního inzerátu. Benettonská reklama je zajímavá i prezentací vizuální složky. Usuzujeme, že jednou z příčin potlačení verbálního projevu je větší flexibilita při prezentaci reklamních billboardů v zahraničí. Níže uvedený text však neznamena definitivní hodnocení tohoto komplexního jevu, ale spíše prezentaci jednoho z proudů světové reklamy.

Populární benettonský čtyřlístek tvořený sourozenci Gilbertem, Lucianem, Carlem a Giulianou pojal své reklamní působení jako boj proti napomádané reklamě konzumní společnosti. Cílem je oslovit lidstvo jako takové a odkrýt problémy současného světa. Odstraňovat předsudky, nenávisť, neshody mezi státy, národy, etnickými skupinami, lidmi. Bezprostřední působnost živé fotografie, jejíž umělecká kvalita byla vždy kladně hodnocena, je diametrálním odvratem od fotografie ateliérové. Živá fotografie je založená na zobrazení kontrastu (černí - bílí, Arabové - Židé, Johanka z Arcu - Marilyn Monroe, mladý Žid s Arabem v objetí, Leonardo da Vinci - Julius Caesar) a tím nutí percipienty k přemýšlení.

První benettonská reklamní kampaň "Všechny barvy světa" odstartovala před 13 lety do 14 zemí světa. Ústředním motivem byli lidé, kteří jsou si bratry bez rozdílu barvy pleti, vyznání, či politického smýšlení. Kampaň byla založena na šokujícím spojení dvou jedinců různé barvy pleti a vyprovokovala nesmiřitelné rasové polemiky.

V roce 1984, po 19 letech existence firmy, přestala firma prezentovat své zboží tradičními prostředky, protože již dostatečně vešla do povědomí zákazníků. Firma započala nový způsob komunikace. První reklamní kampaň v novém stylu pod názvem

"All the Colors of the World" se zaměřila na problematiku rasismu. Znázorňovala skupiny směřících se mladých lidí různých ras a barev pleti. Reklama vyvolala odmítavé reakce. V Jihoafrické republice bylo publikování těchto fotografií v časopisech pro bílé obyvatelstvo zakázáno.

O rok později se objevila kampaň postavená na protikladech některých záměrně vybraných států, jejichž vlajky spolu kontrastovaly na jednotlivých fotografiích. Série vlajek záměrně řazených vedle sebe (Německo - Izrael, Řecko - Turecko, Argentina - Velká Británie, USA - SSSR) měla podtrhnout filozofii projektu "občané dvou znesvářených států jsou především lidé". Obdobně tomu bylo i ve všech následujících modifikacích výchozího schématu, založeného na kontrastu, který měl šokem působit na dosavadní zvyklosti. Spojení dvou jedinců odlišné barvy pleti, stejně jako spojení dvou států v té době navzájem kontroverzních, vyvolalo četné polemiky.

V roce 1990 získaly benettonské kontrasty, které jsou od počátku neměnným základem všech kampaní firmy, nový řídicí slogan: "United Colors of Benetton". Reklama zásadně přestala ukazovat nabízené zboží, například firmou Benetton stejně oblečené příslušníky dvou zneprátených etnik. Soustředila se na zobrazení našeho "zničeného" světa - bolest, krev, hrůzu, ošklivost a také přirozenost. Je to svět, kde se ptáci topí v ropě, z obětí mafie vytéká krev, člověk postižený AIDS beznadějně zírá, prázdné elektrické křeslo čeká a hladovějící v Africe prosí. "Kde je psáno, že nás reklama musí informovat jen o **modrém nebi, zelených loukách a šťastných rodinách?**" tvrdí tvůrce Toscani. Příkladem fotografií s vysoce symbolickými podtexty je sada zkumavek s krví, označená visačkami se jmény významných hlav států. Vyjadřuje, že všichni lidé mají stejnou krev a jsou si rovni.

Ještě než v roce 1991 firma Benetton plně prezentovala svoji nově koncipovanou kampaň, již se stala terčem kritiky a vyvolala protesty. První Toscaniho provokující fotografie se objevily krátce před vypuknutím války v Perském zálivu. Snímek mlčenlivých křížů vojenského hřbitova, mezi kterými byl i hrob s židovskou hvězdou, vyvolal odpor široké veřejnosti i přes své mírové po-

selství "ve válce není nikdy jiných vítězů než smrt". Dalším tématem, které si firma vzala na mušku, byl boj proti AIDS. Benetton bojoval billboardy s množstvím barevných prezervativ, které se rovněž ve firemních obchodech rozdávaly. Obraz duchovního v kutně a kněžském klobouku líbajícího se s jeptiškou v bílém hábitu s velkým křídlatým čepcem měl symbolizovat překonání přehradu konvencí, čistý lidský cit a laickou zbožnost (viz tiskové sdělení). Bílá blond kudrnatá holčička stylizovaná jako andílek se objímá s malou černoškou s vlasy zakroucenými do čupků, připomínajících čertovské růžky. Tato fotografie bojující proti rasovým předsudkům, proti schematičnosti bílé a černé, dobra a zla vyvolala velký odpor zejména v USA. Načatá role toaletního papíru lákající k použití, stejně jako právě narozené, zakrvácené a řvoucí novorozeně, ještě visící na pupeční šňůře, jsou pak obrazem přirozeného světa. Každé nové reklamní pojetí této oděvní firmy, vždy založené na šoku, mělo díky svému charakteru takovou publicitu ve všech sdělovacích médiích, že prakticky nebylo nutno utrácet peníze za pronájem reklamních ploch. Toscani: **"Kupující povede do obchodů za oblečením právě síla mých obrázků."** Cílem obsáhlé kampaně roku 1991 vyvolávající převážně zděšení a odpor bylo do roku 1994 dosáhnout ročního obratu ve výši čtyř bilionů lir (tedy zdvojnásobit během dvou let svou obchodní činnost).

Zatímco reklamní agentury, městské rady a ministerské kabinetny jsou pohoršeny amorálností a nevkušem, přijímají lidé benettonskou reklamu jako komunikační prostředek, oslovující veřejnost silněji než tradiční média, tedy tisk a TV. Snad také proto poslal firmě Benetton otec chorvatského vojáka Marina Gagra, zastřeleného v lokálním konfliktu v Mostaru, zkrvavené kalhoty a tričko s viditelným otvorem po střele s přáním, aby jméno a to, co zůstalo z jeho syna, použila pro mír. **"Já, Gojko Gagro, otec zemřelého Marina Gagra, narozeného v roce 1963 v Blizanci, provincii Citluk, bych chtěl, aby jméno mého syna a vše, co po něm zůstalo, bylo použito ve jménu míru a proti válce."** Také rodina Davida Kirbyho umírajícího na AIDS vyslovila souhlas, aby fotografie jejich syna byla použita v reklamní kampani Benettonu jako

apelativní výstraha (fotografie vyvolala širokou publicitu v sou-
těži World Press Photo, kde za ni v roce 1991 americká fotografka
Therese Frare obdržela cenu města Budapešti).

V roce 1992 nasadila firma ještě silnější kalibr. Toscani:
**"Etika, morálka nebo třeba vkus jsou velmi osobní vynálezy. My
útočíme na lidská tabu. Zde neplatí žádná pravidla."** Vyobrazení
umírajícího na AIDS, kachny zašpiněné ropou a černocho s lidskou
kostí v rukou opravdu veřejnosti vyrazila dech. Série snímků šo-
kující svojí drsnou realitou - nemoci, přírodní katastrofy, násilí,
strach, emigrace - se postupně snaží orientovat i na problemati-
ku AIDS a bezpečného sexu.

V roce 1993 byl na reklamním poutači zobrazen zcela nahý Lu-
cian Benetton se sloganem "chci zpět svoje šaty". Reklama útočila
na každého, kdo si od firmy něco koupil a už to odložil. Výsledkem
pak bylo získání 1/2 mil. kg oděvů, které využila Švýcarská chari-
ta spolu s Červeným křížem pro humanitární účely. Dalším reklam-
ním šokem tohoto roku byla ohromná koláž 56 detailních záběrů na
mužské a ženské pohlaví, ukazující, že ideály se ve 20. století
vytratily. Fotograf a reklamní vizionář Toscani tento obraz nazval
"portrétem života nás všech". Kampaň nepřináší růžovou limonádu
přešťastného světa, kde nicotné problémy spraví žaludeční kapky.

Roztrpčení široké veřejnosti nad nešetrným obnažováním prob-
lémů lidstva se v mnoha zemích stupňovalo do otevřeného odporu.
Posledními kapkami byla kolekce z přelomu let 1993-94. Detailní
zobrazení části břicha s ohanbím a vytetovaným nápisem H.I.V. po-
sitive, stejně jako obdobný nápis na nahém pozadí, kterému vévo-
dil portrét bývalého amerického prezidenta Ronalda Reagana vylep-
šeného skvrnami svědčícími o posledním stadiu nemoci AIDS. 15. ún-
ora 1994 se v tisku a na reklamních poutačích po celém světě obje-
vil obraz potřísněného trička a kalhot, které měl voják Marino
Gagro na sobě ve chvíli, kdy byl zabit.

V listopadu 1994 se módní kampaň se sloganem "Lépe nahá než
v kožešině" distancovala od obliby drahých kožešin. Časté jsou
rovněž výpady proti kultu top-modelek. Toscani: **"Neuvědomujete
si, že ta idiotská Schifferová je výrazem myšlení Hitlera? Odpo-
vědí na prosby o vyslyšení jeho estetických požadavků? A všechny**

tmavovlasé a malé ženy klesají na mysli a oddávají se nechuten-
ství, jen aby se jí podobaly! Ale proč společnost trýzní lidi,
neurotizuje je modely, které neexistují? Naučme se přijímat sami
sebe, se všemi nedostatky i klady." Obdiv, s jakým ženy vzhlíží
k top-modelkám s vědomím, že nikdy nebudou tak krásné jako ony,
nazývá Toscani dokonce masochismem.

V prosinci roku 1994 šokovala firma katalogem s nabídkou
devadesáti devíti dáreků pod stromeček, která se stala nepokrytým
útokem proti omšelým ideálům konzumní společnosti. Nabídka obsa-
hovala neprůstředný norkový kožich, stejně jako bělicí krém pro
černochoy. Šokující dárky pod stromeček obsahovaly vskutku široký
sortiment - vždyť s penězi lze koupit všechno: zrak nebo i ledví-
nu, když ji vezmou jinému člověku.

Počátkem roku 1995 byl pro skandální TV šot vybrán umyvač
oken automobilů. Záměrem bylo zobrazit obyčejné modely lidí z uli-
ce, které nikdo nevnímá. Na základě skutečného Toscaniho zážitku
s milánským taxikářem vznikl třiminutový reklamní šot, ve kterém
pán řídící auto obdivuje Eiffelovku, Vítězný oblouk, Louvre -
Dior, Hermes, Chanell. Jeho mikroextáze je přerušena červenou na
křižovatce a do zorného úhlu jeho omezeného výhledu vstoupí umyvač
oken v tričku United Colors of Benetton, který už svým vzezřením
evidentně nepatří do Evropského společenství. Bleskurychle mu umy-
je sklo. Pán namísto zaplacení vyhrkne: "A kdo to ksakru je?"
Tento reklamní šot se už koncem ledna rozběhl do dvaceti šesti ze-
mí světa. **"Doufám, že kritici povýší mého umyvače na úroveň Clau-
die Schifferové"**, triumfuje Toscani. Je to začátek celé série
reklamních šotů zaměřených na "nepřijatelné" lidi, které nikdo
nechce vidět.

Velkoryse pojaté benettonské reklamní kampaně probíhají jak
v TV, tak na billboardech i na stránkách denního tisku, a to v
mnoha zemích celého světa. Často a snad i právem je jejich rekla-
ma označována za skandální. Co je a není skandální, závisí pře-
devším na kulturních a společenských zvyklostech dané země. Stát
od státu se tedy míra provokativnosti stejně reklamy liší. V Be-
nettonu se však, troufáme si tvrdit, najde něco šokujícího pro
každého. Svými otevřenými výpady si firma mimo jiné vysloužila

velký odpor katolické církve. Nejsou však jediní, kdo na církev zacílil. Reklama provokující církev je populární v mnoha zemích. V Německu například nedávno vyvolal značné protesty snímek oděvní firmy Otto Kern "Poslední večere", kdy muž se podobou Ježíše doprovází dívka oblečená pouze v džínách. Rovněž v Anglii uspěl reklamní šot propagující dámské punčochové zboží, které si obléká jeptiška s erotickými podvazky. V České republice se počátkem ledna 1995 objevil billboard s nahou dívkou přivázanou ke kříži a pomalovanou pestrými barvami. Tuto ostře diskutovanou reklamu, která způsobila velké pozdvižení, propagovala firma IP Reklama, zabývající se velkoplošnou reklamou. Obraz vyvolal protesty vznesené k Radě pro reklamu. Ta rozhodla, že použitý motiv může urážet cítění věřících a doporučila jeho stažení. Po roce, 15. ledna 1996, se v jižních Čechách na osmi billboardech téže firmy objevila inkriminovaná dívka opět. Nová verze plakátu je proti původní lehce pozměněná. Kříž je přemalován tak, aby působil jen jako kus trávu. Přesto vyvolal odezvu. Rada stojí za svým stanoviskem, že tato reklama (i v upravené verzi) porušuje etický kodex. Co by asi takto laděné reklamy způsobily v katolické Itálii či Španělsku, si můžeme jen domýšlet.

Nabízí se otázka, zda má mít současná reklama nějaká tabu. Pakliže ano, tak ta, platící po desetiletí, Benetton zcela jistě porušil. Jak daleko tvůrci ještě půjdou, aby vyvolali potřebný efekt? Vždyť reklamní všudypřítomnost nutí k hledání silnějších prostředků, tedy Benetton sáhl i po šoku. Velká jury - italský orgán pro cenzuru reklamy - benettonskou reklamu označila za rouhačskou. Mezinárodní společnost bojující proti AIDS považovala jejich kampaň za znevažování svého úsilí. Ve Spojených státech obrázek právě narozeného dítěte a fotografie dětského andílka s čertem odmítly i časopisy Child, Essence, Elle. Španělsko se bouřilo proti církevnímu polibku, Francii vadil toaletní papír a osud plakátu s motivem AIDS zde řešil dokonce soud. V roce 1994 oznámili němečtí účastníci v obchodní síti firmy, že zakládají vlastní organizaci, mnozí se totiž již ocitli před krachem. Vinu dává šokující reklamě, která prý děsí a odrazuje zákazníky. Spolek se dokonce obrátil na soud a začal na Benettonu vymáhat

náhradu vzniklých škod. Počátkem července 1995 potvrdil první civilní senát Spolkového soudního dvora v Karlsruhe rozhodnutí frankfurtského zemského soudu, že reklamní kampaň Benettonu odporuje zásadám volné soutěže a že inkriminované fotografie je zakázáno vylepovat na veřejnosti pod pokutou 500 tisíc marek. Hlavním předmětem sporu byla již zmíněná kachna plovoucí v ropné skvrně. Motiv, který byl krátce před rozhodnutím soudu ohodnocen v Japonsku cenou za nejlepší reklamu. Za skandální byl v Německu považován i billboard zobrazující krví nasáklé tričko a kalhoty vojáka Marina Gagra. V muslimských zemích byl zakázán obrázek tří dětí různé barvy pleti s vyplazenými jazyky. Byl označen za pornografický, protože podle tamních zákonů se nesmí veřejně ukazovat vnitřní orgány. Zatímco například Severoameričané ostře vystoupili proti zneužívání své vlajky k reklamním účelům, setkávala se benettonská reklama s porozuměním v Holandsku a ve Skandinávii. A jaká byla reakce na nadčasové billboardy u nás? Bílé, žluté a černé dítko, vyplazující jazyk, přijala česká veřejnost jako návod k neslušnému, drzému chování a jako neúctu k okolí. Zatímco k výseči mužského těla s tetováním H.I.V. positive jsme zůstali lhostejní. Vždyť AIDS se nás netýká a vyplazený jazyk je mnohem nebezpečnější. Zatím poslední u nás prezentovaný billboard firmy Benetton, znázorňující načerněný obličej s různobarevnými očima, zůstal bez odezvy.

Bojkoty, protesty a soudy měly za následek, že nejnovější reklamní vyjádření Benettonu jsou sice obrazově mimořádně velmi zajímavá, ale nikoli provokativní, či dokonce šokující. Jsou v nich zobrazení lidé z různých koutů planety, černí, bílí, žlutí, červení v souladu s názvem Spojené barvy Benettonu. Bouřlivé období Benettonu uzavřelo svoji kapitolu, snad se firmě podaří návrat k serióznosti.

A kdože je to obávaný Oliviero Toscani, příteli přezdívaný Dábel? Tento projektant časopisu Colors a sponzor školy reklamy a designu Fabrica je přes 13 let vizážistou firmy Benetton. Jeho práci provázela řada skandálů, které ho však spíše proslavily, než znemožnily. Jednou z plánovaných Toscaniho akcí bylo pokrýt náměstí Svatého Marka v Benátkách gigantickou reprodukcí novorozené holčičky a nechat ji roznést na podrážkách tisíců chodců.

Po benátské laguně pak měla plavat zvětšenina ropou potřísněné kachny. Nakonec zůstalo jen u vizí. Tento kontroverzní, mnoha lidmi zatracovaný fotograf je však zároveň držitelem velkého množství nejrůznějších cen, a to i přes časté problémy s cenzurou v Itálii i v zahraničí. Lidé protestují z důvodů náboženských, politických, morálních a etických. Dnes je tento více než padesátiletý otec šesti dětí, žijící na rozlehlejší ranči v Itálii, spolu s Gavino Sannem nejvlivnějším bossem současné italské reklamy. **"Já ukazuji pravdu. Presentuji svět takový, jaký je. Většina lidí si to nechce připustit. To je jejich chyba,"** tvrdí sám Toscani.

V roce 1976 firma Benetton vykročila i za hranice Itálie. Dnes má díky propracované obchodní strategii typu franchising 7 000 obchodů ve 110 zemích světa. Na český trh vstoupil Benetton v roce 1988 prostřednictvím Tuzexu a dnes v České republice provozuje šest značkových prodejen. Jejich počet však firma plánuje zdvojnásobit.

Reklama firmy Benetton filozoficky orientovaná na palčivé problémy soudobé společnosti má dnes už své místo i v Muzeu moderního umění ve Frankfurtu nad Mohanem.

Máme-li hodnotit benettonskou reklamu, musíme vzít v úvahu fakt, že máme co činit s prezentací palčivých problémů současného světa, nikoliv s představením firemního zboží, a to výlučně vizuální formou. Benetton předpokládá, že současný člověk chápejí jejich reklamní pojetí najde cestu i k jejich výrobkům, jako vyjádření souhlasu s benettonskou filozofií. Vizážisté sahají často i po šoku, aby nikdo nemohl projít kolem jejich billboardu bez povšimnutí.

Použitá literatura:

- 1 Fairclough, N.: Language and Power. Longman, London 1989.
Hong J.W.: Cultural differences and advertising expression. Journal of Advertising, str.16, 55-62, 68, 1987.
- 2 Hartmann, H.: Bilderflut und Sprachmagie. Westdeutsche Verlag, Opladen 1992.

- Kress, G. a van Leeuwen, T.: Structure of visual representation. Journal of Literary Semantics, str.21, 91-117, 1992.
Williamson, J.: Decoding Advertisements: Ideology and Meaning in Advertising. Marion Boyars. London 1978.
Znamení doby očima Benettonu. Strategie, str.14, duben 1994.
Ukřižovaná bez kříže. Strategie News 4, leden 1996.

Z jazykovědných pracovišť

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky za rok 1996

1. Hlavní náplň činnosti vědecké společnosti (dále VS)

Jazykovědné sdružení ČR v rámci plnění projektu "Rozvoj české jazykovědné bohemistiky a obecné lingvistiky v samostatném českém státě" pořádalo přednášky a diskuse v pražském ústředí, 9 mimopražských pobočkách a 4 odborných sekcích. Některé z těchto přednášek se konají v těsné součinnosti se znovuobnoveným Pražským lingvistickým kroužkem, popř. i s Kruhem moderních filologů; zajišťuje se tak vzájemná informovanost o lingvistickém bádání spojeném s problematikou projektu JS ČR na všech vědeckých fórech (v lingvistice i příbuzných disciplínách). JS ČR zůstává i nadále nejširší základnou pro sdružování zájemců o všechny oblasti lingvistiky v ČR. V roce 1996 byl zdůrazněn aspekt projektu směřující k didaktickým aplikacím, tj. k výuce češtiny na základních a středních školách, v tomto ohledu byl posílen kontakt VS a příslušného odboru MŠMT ČR. Bylo uspořádáno několik takto orientovaných akcí (srov. níže bod 3.2).

K rozšíření aktuálních tematických oblastí činnosti VS obohatily i přednášky zahraničních hostů, kteří pobývali v ČR jako hosté jiných institucí nebo na vlastní náklady (zejm. v Praze, v Brně a v Ostravě). Takovým způsobem VS podporuje kontinuitu mezinárodních kontaktů a výměnu nových vědeckých informací (srov. i níže, bod 3.3).

2. Publikační činnost

VS pokračuje ve vydávání interního zpravodaje Jazykovědné aktuality (v r.1996 vyšla dvě dvojčísla 33.ročníku). V tomto roce Nadace Literárního fondu neposkytla žádný příspěvek, nákla-

dy byly hrazeny z vlastních příjmů (z členských příspěvků), zčásti z dotace poskytnuté RVS. Profil tohoto zpravodaje na jedné straně zachovává stálé rubriky (přehledy přednáškové činnosti, kroniku věnovanou jubileím významných členů VS, recenzím nejnovějších publikací), na druhé straně redakční rada dbá na aktuální obměňování rubrik výzvami k diskusi k předem vytyčeným aktuálním problémům (např. O češtině dnešní a zítřejší), diskusní příspěvky zveřejňuje, jsou zde obsaženy rozhovory s předními vědci (zahraničními čestnými členy VS i domácími jubilanty). Jazykovědné aktuality zůstávají i nadále pohotovým, aktuálním zpravodajem českých lingvistů, jejich náklad je 300 kusů.

3. Další aktivity VS

3.1 V roce 1996 uplynulo 40 let od založení vědecké společnosti. V listopadu se konala řádná volební valná hromada, v jejímž rámci bylo toto výročí celostátně připomenuto: byl zhodnocen vývoj české poválečné lingvistiky s ohledem na historické mezníky (zákaz činnosti Pražského lingvistického kroužku (PLK), vytvoření příznivějších ideologických podmínek v roce 1956 umožňujících vznik JS, udržování a šíření tradic PLK v rámci této nové VS v 60.letech, kompenzace ideologického dohledu v 70. a 80. letech faktem, že přednášková činnost i publikování v Jazykovědných aktualitách díky osobnostem předsedů bylo umožněno i mnohým vědcům odstraněným z veřejného života). Výročí bylo připomenuto i v rámci jednotlivých poboček a sekcí. Výsledky voleb pro funkční období 1996-99 jsou obsaženy v Příloze 1.

3.2 JS ČR uzavřelo 1.4.1996 Dohodu s tehdejším odborem jazykové výchovy MŠMT ČR o spolupráci na recenzním řízení učebnic českého jazyka, které se ucházejí o udělení Doložky MŠMT ČR (zařazení do oficiálního seznamu učebnic pro základní a střední školy). HV JS ČR prostřednictvím MŠMT (po 1.10. odboru základního školství) doporučuje nakladatelům pro každý titul dva recenzenty ze seznamu odborníků, který vznikl ve spolupráci se všemi pobočkami JS, takže jsou v něm zastoupeni pedagogové z filozofických a pedagogických fakult všech vysokých škol v ČR,

odborníci z AV ČR, zkušené didaktické a učitelé. V roce 1996 tak prošlo recenzním řízením organizovaným JS ČR 24 titulů učebnic češtiny; HV JS ČR má rozhodovací právo v případě, kdy doporučení recenzenti dojdou k odlišným závěrům. MŠMT poskytlo JS ČR na plnění této Dohody účelovou částku, z níž jsou dílem hrazeny recenzní posudky, zajišťována setkání recenzentů a režie spojená s touto agendou. V rámci plnění Dohody pořádalo JS (spolu s MŠMT ČR) mj. celostátní seminář pro pracovníky nakladatelství, která vydávají učebnice, o jazykové stránce učebnic a způsobu užití posledního vydání Pravidel českého pravopisu (1993). Jde o činnost náročnou a zodpovědnou, jejíž efektivnost bude VS dále posilovat pořádáním didakticky a metodicky orientovaných přednášek pro plénum JS a další zájemce.

3.3 Jazykovědnému sdružení ČR byl prostřednictvím RVS udělen tříletý grant v rámci projektu MŠMT ČR PREZENTACE. JS ČR ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR uspořádá v roce 1997 mezinárodní akci Výroční zasedání Komise pro gramatickou stavbu slovanských jazyků při Mezinárodním komitétu slavistů. V r.1996 (v rozsahu přidělené částky 4.000,- Kč) proběhly pouze přípravné práce (kontakt s 42 stálými členy komise, slavisty z Evropy a USA, výběr místa konání akce ap.). Vlastní akce proběhne v říjnu 1997.

3.4 JS ČR zajišťuje i nadále kolektivní členství ve dvou zahraničních vědeckých nevládních společnostech.

4.2 á v ě r

JS ČR si udržuje i nadále prestižní postavení v široké obci lingvistů ČR. Díky iniciativě a nasazení členů HV JS i předsednictev poboček mohla vědecká společnost rozšířit své aktivity směrem k reálným výstupům (srov. bod 3.3 a 3.4), které umožňují konat akce, které by se z dotace RVS a vlastních příjmů uskutečnit nemohly.

Jarmila Panevová

Výsledky voleb z valné hromady JS ČR konané 28.11.1996

- Předsedkyně:** Prof.PhDr.Jarmila **Panevová**,DrSc.,
Ústav formální a aplikované lingvistiky
MFF UK Praha
- Místopředsedové:** Prof.PhDr.Jan **Kořenský**,DrSc.,
ÚJČ AV ČR Praha
PhDr.Světlá **Čmejrková**,CSc.,
vedoucí oddělení stylistiky a textové lingvistiky ÚJČ AV ČR Praha
- Vědecká tajemnice:** PhDr.Jana **Hoffmannová**,CSc.,
ÚJČ AV ČR Praha
- Hospodářka:** Doc.PhDr.Jana **Králová**,DrSc.,
Ústav translologie FF UK Praha
- Členové výboru:** PhDr.Jana **Bartůňková**,CSc.,
vedoucí KČJ PedF VŠP Hradec Králové
PhDr.Ondřej **Hausenblas**,
KČJ FF UK Praha
PhDr.Eva **Jandová**,
KČJ FF Ostravské univerzity
Doc.PhDr.Pavel **Novák**,CSc.,
ředitel Ústavu lingvistiky a ugrofinistiky
FF UK Praha
PhDr.František **Štícha**,CSc.,
ÚJČ AV ČR Praha
Prof.PhDr.Oldřich **Uličný**,DrSc.,
vedoucí KČJ FF UK Praha

Přehled o přednáškové činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 1996

P r a h a

1. Mirek Čejka Soužití češtiny s latinou u Jana Blahoslava
2. Miloslava Knappová Osobní jména v proměnách času
3. Bohumil Palek K problematice systémové interference sledů jazykových jednotek
4. Zdeňka Trösterová Metodologická problematika zkoumání vývoje systému staroruského hypotaktického souvětí
5. Jan Firbas Tematické a netematické trasy v textu
6. František Hladiš Modalita v právních textech
7. Lubomír Ďurovič Diasporální jazyk (diaspora language) jako špecifická forma dvojjazyčnosti dětí
8. Přemysl Hauser Obrozený přínos slovtvorné soustavy češtiny
9. Přemysl Janota Osudy profesora Higginse
10. Celodenní seminář pořádaný na počest 70. narozenin prof.dr.Petra Sgalla, DrSc.
11. Peter Kosta Nulové objekty a minimalistická teorie
12. Diskusní večer k funkční jazykovědě. Odezva na knihu Zdeňka Starého: Ve jménu funkce a intervence. Vystoupili: Alexandr Stich, Milan Jelínek, Petr Sgall a Jan Kořenský
13. Helena Kurzová Typologie a srovnávací jazykověda
14. Zdeněk Hlavsa Z popularizátorova zápisníku
15. Oldřich Uličný K základním syntaktickým pojmům
16. Tilman Berger Systém pronominálního a substantivního oslovení v češtině

B r n o

1. Oles D. Ponomariv Jazykovaja situacija v sovremennoj Ukrajině
2. Přemysl Hauser Zdvojování jako slovtvorný proces
3. Lubomír Ďurovič Vznik gramatického myšlení na Rusi
4. Larysa Pisarek Realizacja aktów mowy (ekspresywów) v języku rosyjskim w porównaniu z językiem polskim
5. Karel Pala a Klára Osolsobě Korpusová lingvistika a český národní korpus
6. Mirek Čejka Střídání kódů u Jana Blahoslava a Martina Luthera
7. Gábor Balázs Někotoryje voprosy metodologii slavjanskoj diachronnoj morfologii

Č e s k é B u d ě j o v i c e

1. Alexandr Stich Barokní mluvnictví
2. Aleš Brandner K problematice knižního jazyka u východních Slovanů
3. František Krejča Tradiční činnosti na doulebském venkově
4. Daniel Matějka Nové poznatky v biblistice, současný pohled na jazyk Písma (ve vztahu k ekumenickému překladu)
5. František Čermák K slovníku české frazeologie a idiomatiky

H r a d e c K r á l o v é

1. Jarmila Panevová Znovu k otázkám slovesné valence
2. Ludmila Rejmánková K využití teorie diskurzu pro analýzu dialogické interakce při cizojazyčné výuce

3. František Uher   Dynamika současné slovní zásoby a lexikální norma
4. Rudolf Zimek   Výpovědi se slovesy být a mít v češtině a ruštině
5. Oldřich Uličný   Jazyková a řečová dominanta

O l o m o u c

1. Rudolf Zimek   Výpovědi s být a mít v ruštině a češtině
2. Jaroslav Bartošek   Novinové titulky
3. Eva Hajičová   Vztah závislosti v současných syntaktických teoriích
4. Slavo Ondrejovič   Metamorfózy sociolingvistického výzkumu na Slovensku

O p a v a

1. Jan Firbas   Věta a text - jejich funkční perspektiva
2. Maxmilián Weiss   Beseda o rozvoji českého školství na Opavsku

O s t r a v a

1. Josef Anderš   Obecná čeština jako problém dvoj- jazyčných překladových slovníků
2. Dana Davidová   Jazyková interference na česko-slovensko-polském pomezí
3. Ivor Ripka   Současná slovenská jazykověda
4. Hana Adam   Pohled na češtinu jako na cizí jazyk
5. Jarmila Panevová   Nominalizace a koreference
6. Dušan Šlosar   Původ a rozvoj staročeských kompozit
7. Milan Majtán   Vývin osobného pomenúvania na Slovensku

8. Jana Pleskalová   Nejstarší období češtiny ve světle osobních jmen
9. Alexandr Stich   Jazyková kultura 17. a 18. století
10. Olga Müllerová   K základním pojmům mluvené češtiny (ve světle tří konferencí)

K a r v i n á

1. Josef Skácel   Průběh a náplň konference "Obecná porada o komunikaci mezi lidmi"
2. Rudolf Zimek   Vliv němčiny na češtinu jako příčina mnohých odlišností češtiny od němčiny
3. Iva Pýchová   Trendy ve vyučování cizích jazyků jazyků
4. Marta Šigutová   Zkušenosti se studiem M.A. ve Velké Británii

P l z e ň

1. Jana Králová   Přínos Pražské lingvistické školy evropskému překladatelskému myšlení

Ú s t í   n a d   L a b e m

1. Olga Müllerová   Dialogičnost v pracích představitelů Pražské školy
2. Ivana Kolářová   Významové formy některých druhů zájmen a příslovcí v mluvených projevech

1. Emanuel Michálek K vlastním jménům v textech XIV.století
2. Karel Oliva Polsko-český slovník
3. Josef Filipec Význam lexému a oblast užití
4. Libuše Olivová Počítačové zpracování Slovníku po-
místních jmen v Čechách
5. Jiřina Smrčková Charakteristika Slovníku Rumunské AV
6. Igor Němec Od opakovatelnosti sémantických kom-
ponentů k opakovatelnosti lexikogra-
fických formulací

Marie Pithartová

Těžištěm činnosti brněnské pobočky JS ČR byla v období uved-
ných tří let podobně jako i v minulosti přednášková činnost.
Od minulé volební schůze, tj. od 27.10.1993, se do dnešní, tj.
do 13.11.1996, konalo celkem 24 přednáškových večerů. Dvě tře-
tiny z nich (16) byly realizovány zahraničními přednášejícími
především ze slovanských zemí (z Ruska, Ukrajiny, Polska, Slo-
venska, Bulharska), kromě toho pobočka hostila přednášející z
Rakouska, Maďarska, Švédska a Izraele. Aktivita pobočky ve vy-
užívání zahraničních styků byla mj. pozitivně zmíněna i ve zprávě
ve HV JS (JA 1996, č.1+2, s.21), není však plně naší zásluhou,
protože z nedostatku finančních prostředků žádáme o přednášky
(dosud bezplatné) především hosty pozvané jednotlivými ústavy.

Tematika přednášek byla různorodá. Převažovaly většinou před-
nášky o problematice východoslovanských jazyků, zaměřené před-
evším na rusistiku (Buldakova, Brandner, Hüttl-Polter, Moser, Pe-
te, Ďurovič, Pisarek, Balázs) a se zřením k tomu, že na FF MU
byla v roce 1994 jako obor nově zavedena ukrajinština, také na
ukrajinistiku (Myronova, Anderš, Hrycenko, Ponomariv). Nebyla
samozřejmě opominuta bohemistika a slovakistika (Šlosar, Čejka,
Šabol, Hauser, Pala - Osolsobě), dále paleoslovenistika (Pacnero-
vá), polonistika (Zagorski), bulharistika (Bujukliev) i jazyky
neslovanské (Firbas, Dolgopolski, Peňáz) a tematika obecně jazy-
kovědná (Kořenský). Převážně slavistické zaměření našich předná-
šek je hlavním výběrem JS rovněž kladně hodnoceno (JA 1995,
č.1+2, s.19), soudíme však, že by vedle toho mělo být více před-
nášek obecně lingvistických. Poněkud opadla součinnost s jinými
vědeckými společnostmi. V minulém období se jen jedna přednáška
konala ve spolupráci s Jednotou klasických filologů.

Za minulé období 14 členů naší pobočky předneslo také před-
nášky v jiných pobočkách JS (v Praze, Hradci Králové, Plzni, Čes-
kých Budějovicích, Ostravě a Opavě).

Pobočka se rovněž svými připomínkami zúčastnila přípravy
konceptu Grémia pro současnou jazykovou praxi jako poradního orgá-

nu MŠMT ČR a na pokyn HV JS navrhla také několik recenzentů bohemistických učebních textů.

V součinnosti s HV JS (pí Pithartová) byla v roce 1996 provedena kontrola členské základny pobočky a pořízen nový seznam současných platících členů JS.

Na schůzi výboru 13.11.1996 byla schválena kandidátní listina pro volbu nového výboru pobočky. Volba sedmičlenného výboru byla provedena tajným hlasováním na členské schůzi téhož dne. Novým předsedou byl zvolen doc.PhDr.**Aleš Brandner**, vedoucí semináře východoslovanských jazyků při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty MU. Dalšími členy byli zvoleni: PhDr. Ilona Janyšková, CSc. (ÚJČ), PhDr. Stanislava Kloferová, CSc. (ÚJČ), PhDr. Petr Peňáz (FF), doc. PhDr. Jana Pleskalová, CSc. (FF), doc. PhDr. Zdeňka Rusínová, CSc. (FF), prof. PhDr. Dušan Šlosar, CSc. (FF). Rozdělení dalších funkcí bude provedeno na příští výborové schůzi.

Jmenovitý seznam přednášek za rok 1996 bude zaslán hlavnímu výboru do 20.12.1996.

Pro příští období přislíbili zatím přednášky J. Firbas, F. Čermák, V. A. Baranov, M. Jelínek, E. Havlová, J. Pavlík.

Prof. PhDr. Stanislav Žaža, CSc.
předseda pobočky JS ČR
v Brně (1992-1996)

Kdo jsme

Ústav Českého národního korpusu (ÚCNK) byl založen na Filozofické fakultě UK 9. září 1994. Jeho pravidelná práce začala 1. října 1996, kdy byl vytvořen tým stálých zaměstnanců a ústav mohl zahájit svou činnost ve vlastních nově vybavených prostorách.

Kde nás najdete

V hlavní budově FF UK, před bufetem zahnete doleva a sejdete do suterénu. Zde se nachází naše „undergroundová“ pracovna, číslo dveří 51-53.

Kdo se na práci ÚCNK podílí

Na práci ÚCNK se podílejí bohemistická a lingvistická pracoviště FF UK Praha: Ústav teoretické a počítačové lingvistiky, Ústav bohemistických studií, Katedra českého jazyka. **Dále spolupracují:** Ústav pro jazyk český AV ČR Praha, Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK Praha, Ústav českého jazyka a slovanské jazykovědy FF MU Brno, Fakulta informatiky MU Brno, Elektrotechnická fakulta ČVUT, katedra počítačů, Praha.

Co je naším cílem

Cílem práce ÚCNK je budování, rozvoj a údržba Českého národního korpusu, rozsáhlého reprezentativního souboru počítačově zapsaných textů, který bude sloužit k mnohostrannému poznání jazyka. Na základě korpusu by měl vzniknout výkladový slovník současné češtiny. Jako zdroj dosud nevídaného jazykového materiálu bude korpus sloužit nejen lingvistům, ale i širokému spektru zájemců z jiných oborů, jako je například literární věda, psychologie, sociologie, ale i z oblasti zdánlivě s jazykem nesusouvisejících, jako je třeba matematika a informatika. V tomto smyslu bude korpus prostředkem nejen ke kultivování a poznávání českého jazyka, ale umožní i zkoumání zákonitostí lidského myšlení, chování a dalších jevů a šife i studium naší současnosti a kultury, jak je odráží jen jazyk.

Naše finanční zdroje

Naši činnost podporují vedle FF UK organizace zúčastněné na práci našeho projektu. Kromě toho jsme získali: 3 granty Grantové agentury České republiky, získali jsme účast v projektu Ministerstva školství - Posílení výzkumu na vysokých školách, sponzorské dary Komerční banky Praha, České národní banky, Nakladatelství Lidové noviny.

Další perspektivy rozvoje korpusu

Koncem roku 1997 by měl korpus obsáhnout 70 milionů slov. Postupně bude vyvažován směrem k reprezentativní podobě a počet slov se bude plánovitě zvyšovat. V reprezentativní podobě a v počtu 100 milionů slov bude předán ke zpracování lexikografickému pracovišti, bude se ovšem i dále rozvíjet. Korpus se bude skládat jednak z textů synchronních, jednak z diachronních; bude obsahovat složku psaného i mluveného synchronního jazyka. Části korpusu budou gramaticky a syntakticky označované a budou na něm prováděny statistické a frekvenční studie.

Jaký prospěch z korpusu můžete mít i Vy

Prvních dvacet milionů běžných tvarů slov, tedy pilotní korpus složený z textů Lidových novin ročníků 1991-94, Mladé fronty Dnes ročník 1992, Vesmír ročníků 1991-93 a Reflexu 1994-95, je v počítačové síti Internet na adrese: <http://UCNK.FF.CUNI.CZ/CNC>. Můžete si ho vyzkoušet, případně použít pro svou práci. Pro studijní účely lze dojednat individuální podmínky přístupu ke korpusu.

Úkánka konkordancí slova „korpus“ z ČNK.

(Jou to ukázký skutečného užití jazyka, slovo je uvedeno ve svém původním kontextu, vyhledávací program poskytuje výskyt slova v kontextu 25 znaků z obou stran, naše ukáзка je v kontextu věty.)

3945051 <český stát určitě nebude slaďoučký dort a jeho idea pouhou slehačkou na korpus, který se musí nejdřív upéci >
997282 <Pan Kódl byl jediný člověk z jednacího stolu korpusu, kterému se nesmělo říkat "bratře", nýbrž jen "pane Kódl" >

10027323 <Základním kritériem pro zařazení textu do zpracovávaného korpusu bylo to, co autoři označují jako slovicu pramene >

10027727 <Je podle našeho soudu škoda, že autoři nezahrnuli do svého korpusu i oddíl měšťánských a panských písní z Kollárovyh Národních spívanek - vyšly sice až skoro současně s Máchovým Májem, ale zahrnují evidentně texty sahající i do období "predkodifikačního", a shrnují v dojemnou jednotu dílka zeela jazykové slovenská i písně jazykové české a texty přechodné >

11338576 <Jsou-li u Toussainta jazykové hříčky kořením, pak u Echenoze jsou neodmyslitelnou součástí textového korpusu, doplněné často konstatováním banalit typu: "Znáte jich hodně, těch týpků, co tráví život hledáním manželza ženy svého života!" (Jezero) >

11721665 <Netradičně je přitom pojata i ilustrace: 1300 citátů se objevuje průběžně ve vlastním korpusu hesla a pomáhá tak nejen pochopit kontext, ale též frazeologii daného hesla >

Nové publikace

Marie Čechová a kolektiv autorů: Čeština - řeč a jazyk.

Institut sociálních vztahů, Praha 1996. 383 s.

Kniha o češtině je kolektivním dílem pěti autorů, z nichž čtyři se v různé míře podíleli na mnohoautorském textu třísvazkové Mluvnice češtiny (MČ, 1986-87) a mohli se zde zaměřit na populárnější výklad zažitě problematiky. Je totiž určena širšímu okruhu uživatelů současné spisovné češtiny, nejen odborníkům a pedagogům. Největší podíl na textu mají J.Hrbáček a M.Čechová z Filozofické fakulty UK a posledně jmenovaná je spiritus agens celé publikace. Kniha přinášející poučení o jazyku od fonetiky až po text nechce a nemůže být ovšem jen mluvnicí - to se projevuje výkladem o pojmenování a slově a právě kapitolou o komunikátu a textu. Ve výkladu se pochopitelně odrážejí různá autorská pojetí dílčí, individuálně i kolektivně propracované problematiky. Kniha je opatřena výběrovým rejstříkem hlavních pojmů, seznamem odborné literatury a podrobným obsahem. Vstupní obecný výklad hlavních pojmů se odvíjí postupem od celku, komunikátu (textu, jazykového projevu) k částem (výpověď/věta, pojmenování/slovo, morfém, foném/grafém), ovšem stavba knihy se zakládá na postupu od jednotek k celku. V tomto vstupu zaujme užitečná a zdařilá charakteristika češtiny a jejích útvarů, její mezijazykové specifčnosti.

Velmi stručný (13stránkový) výklad o zvukové a grafické stránce jazyka napsal Z.Hlavsa. Využil při tom svých zkušeností z dlouholeté popularizační práce a z významné účasti na přípravě nových Pravidel českého pravopisu. Každý uživatel češtiny si s užitek přečte zvláště instruktivní poučení o lexikálním, morfologickém a syntaktickém pravopise.

Čtyř dílčích kapitol o pojmenování, slově, o slovních druzích a o mluvnických významech slov se ujala M.Čechová. Její

výklad, motivovaný úsilím popularizačním, je místy příliš zjednodušený. Tak např. se sice správně uvádí nauka o významu pojmenování, sémaziologie (s.43), ale zájemce o jazyk se nesetká s pojmem sémantika, která se přece týká všech jazykových rovin, a když se s ním setká, tak jen upozaděně a v závorkách (s.142) nebo jen s odvozeným adjektivem sémantický, i když jde v současné lingvistice o pojem stále aktuální a ústřední. Totéž se týká pojmu jazyková rovina, ačkoliv se zmiňují "nižší roviny" a textová rovina (s.341) a ačkoliv slovo, jinak správně charakterizované jako "centrální jazyková jednotka" (s.61), svými aspekty zasahuje do všech rovin (s.61n.) a stmeluje je v celek. Slovo lexém, dnes běžné v řadě émických jednotek od fonému po frazém, se uvádí jakoby utajeně jen dvakrát v závorkách (s.62 a 67), tedy stejně mnohem řidší termín lexie. Je škoda, že se při rozlišení slova v užití a v systému lexika a stejně tak věty a výpovědi, řeči a jazyka (s.19n.) aj. nevyužívá rozlišení typu a exempláře (výskytu jednotky). Nesetkáme se také s pojmem pro lexikologii tak důležitým a běžným, jako je dílčí /pod/systém, zvláště když se souvztažný pojem sémantické pole (s.44n.), vžitý pro slovnědruhově homogenní a hierarchicky diferencované podsystemy, chápe zde zcela jinak, spíše jako věcný útvar na přechodu k dnes řidšímu pojmu situacní schéma (frame). Označení sémantického pole jako "oblasti významového užití" (tamže) není vhodné, protože tento pojem je vyhrazen pro oblast významového a kontextového užití sémému, a to ve smyslu, v němž se zde uvádí "oblast použití" synonym (s.48), a užití se zde jinak správně vztahuje k denotaci (s.43). Měl zde být uveden i dnes běžný pojem reference, zvláště když se v knize vyskytuje pojem referenční vztah (s.226). Důležitý pojem lexikální sémantiky, sémém, se zde chápe nejednotně, a to jako "jeden význam" (s.45), ale podle jiné formulace jako slovo (?), srov. vyjádření "základní jednotka pojmenování (nikoli jediná), slovo, je jednotka sémantická (nositel věcného významu), - sémém" (s.43). Nepostihuje se také hierarchická strukturní stavba sémému a rozlišení rodu a druhu, správně konstatované na s.45, uvádí-li se lineárně "otec = osoba, muž, rodič" (tamže). Nerozlišení tří druhů sémů, slovnědruhového, generického a sémů diferencních pak vede ke

konstatování stejného základního (?) lexikálního významu slov lov, lovit, lovení, z nichž se zde takto dělají synonyma (s.63). Slovnědruhový_sém nese pečeť "kategorií slovnědruhových, které jsou v podstatě odrazem a výrazem obecných kategorií pojmových" (Dokulil, s.86 o rodových pojmech). Je tedy třeba přihlížet k němu i v lexikální sémantice. Není pravda, že význam některých slov nedovedeme popsat (např. zvukomalebných citoslovcí nebo spojky že (s.61): nejde přece jednak o "neslýchané" zvuky a jednak mají slova buď význam nebo funkci (srov. i zde o rozlišení částic od spojek "podle jejich funkce", s.73). Pokud jde o složené tvary slovesné (tamže), nelze paušálně označovat všechny jejich části jako slova lexikální. Např. Slovník spisovné češtiny diferencuje sloveso být jako slovo lexikální, jako sponu a jako pomocný tvar, který má spíše povahu signálu. Ohled na uživatele příručky vyžaduje také uvádění příkladů podle platných Pravidel pravopisu, např. svatá Trojice, Akademie věd ČR, Jazykovědné sdružení ČR (s.55 a 57). Jinak jsou příslušné kapitoly dobře rozvrženy a až na uvedené nedostatky pilně propracovány. Souborný výklad problematiky je užitečný z hlediska didaktického.

Oddíl Tvoření slov byl napsán M.Dokulilem, jehož pojetí došlo lo všeobecného uznání u nás i v zahraniční lingvistice. Jde vlastně už o třetí verzi této problematiky, reprezentované jeho knihou Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování slov (1962) a kolektivním zpracováním tohoto úseku v Mluvnici češtiny I (1986) podle jeho pojetí. Autor se proto mohl v této zhuštěné verzi jednak zaměřit na přiblížení problematiky i lingvisticky méně fundovaným zájemcům, jednak měl možnost výklad ještě prohloubit a dokonce i rozšířit (např. tvoření sloves, kategorii reprodukční). Představil nám slovotvorný systém vybudovaný na hierarchii kategorií pojmenovacích, slovnědruhových a pojmových, slovotvorných tříd a typů. Slovotvorný systém je ovšem podsystém systému slovní zásoby, protože se týká "vytváření slov na základě slov v jazyce už existujících" (s.76) a významově popsaných. Svou formální strukturovaností explicitně prokazuje analogickou implicitní utvářenost slovní zásoby slovotvorně nemotivované, neméně strukturovanou (srov. dříve zmínku o sémému). Důležitý je také vztah mezi slovotvorným

a lexikálním významem slov: druhý z nich bývá většinou více specifikován (např. učitel je slovotvorně 'ten, kdo učí', lexikálně 'ten, kdo učí profesně', srov. Slovník spis. češtiny: učitel_1. s odkazem na učit_4). Pojetí slovotvorby jako především derivologie (s.76) vedlo k jistému omezení kompozice (na dvě strany), označené zde jako "druhý základní způsob tvoření slov" (s.68), což na první pohled překvapí. Je to však důsledek změněného a přísnějšího pojetí složenin, které zde autor proti MČ uplatnil. Pojem slovotvorného způsobu podřazuje pojmu onomaziologické kategorie a v jejím rámci se vyskytují jak slova odvozená, tak i složená. Do onomaziologické kategorie slučovací náleží proto jen slučovací kompozita typu bohočlověk, štěrkopísek; hluchoněmý, ostravsko-karvinský, česko-německý.

Kapitolu věnovanou formálnímu tvarosloví, napsanou v MČ 2 devíti autory a už tam uvedenou obecným výkladem M.Dokulila, jednotně zpracovala Z.Hrušková, který i v Mluvnici češtiny měla podstatnou účast na popisu substantiv a sloves. Jestliže v lexikologii rozlišujeme slovo systémové a textové, slovo-typ a slovo-exemplář, pro tvarosloví je výchozí jednotkou u ohebných slov ještě slovní tvar. U slovního tvaru je pak třeba rozlišovat tvarotvorný základ (např. prac-), kmenotvornou příponu (-uje-) a tvaroslovnou příponu (koncovku: -me). Tyto dílčí složky slouží k morfolozickému třídění slov. Ke kladům tohoto úseku v MČ i zde patří bohaté využití slovníku - slovník každého jazyka má svou mluvnici a naopak. K dalším kladům patří zřetel k materiálu běžné mluvy a různých stylových vrstev včetně prostředků expresivních a zřetel k variantám a dubletám, někdy diferencovaným v jistých uzuálních kombinacích slovních tvarů. Hlubší a všestrannější poznání materiálu vedlo k obohacení tradičního repertoáru paradigmatickými subtypy ("samostatnými paradigmaty"). Např. u vzoru předseda jsou ještě podvzory husita, sluha, říkša. Nebo l. a 5. pád mn. čísla substantiv má variantní koncovky -i, -ové, -é a koncovka -ové je jediná nejen u slov, jako hrdinové, ale i u hovorových (dědové), expresivních (mluvkové), přejatých (kolégové), u příjmení a jmen rodných (bratři Čapkové, Josefové). Uživatelům knihy poslouží tabulky uvádějící např. seznamy slov, u nichž je

kolísání koncovek při přechodech mezi vzory růže, píseň a kost nebo žena a růže, mnoho užitečného se dovědí např. o skloňování slov přejatých z řečtiny a z latiny, o kolísání tvarů slovesných čtvrté třídy (sázejí i sází, souvisejí i souvísí) aj.

Nejzrozsáhlejší částí knihy je kapitola Výpověď a věta z pera J.Hrbáčka. Autor začíná svůj výklad problematikou výpovědi jako jednotky promluvy i komunikace/komunikátu, která může mít formu větnou i nevětnou (větného ekvivalentu). Upozorňuje na některé nové termíny: např. souvětím je pro něho jen souvětí souřadné, kdežto souvětí podřadné je věta složená, funkčně ekvivalentní s větou jednoduchou. Mathesiův akt pojmenovací neboli označovací a akt větotvorný nahrazuje vztahem referenčním a syntaktickým (predikačním). Termín reference má výhodu: jednoznačně určuje, že jde o exemplář slova (pojmenování) ve vztahu k mimojazykové skutečnosti (v. dříve). Výpověď se charakterizuje po stránce formální, zvláště zvukové, dále ve svých funkcích a jejich přímém, opisném a situačním vyjádření, pak po stránce jistotní, volní a hodnotící modality a emocionality a se zřetelem ke svému kontextovému zapojení (aktuální členění). Vyšší, nadřazený celek tvoří výpovědní spojení a výklad o něm je zařazen do posledního oddílu knihy, věnovaného komunikátu a textu, protože základní (ne jedinou) textovou formou nadvýpovědních celků je souvětí.

Věta je syntaktická strukturovaná predikační jednotka gramatického systému s funkcí výpovědní. Větu jako jednotku jazykového systému je třeba chápat jako abstraktní větné schéma s jistým stupněm abstrakce od konkrétní věty (exempláře). Její strukturu vytvářejí mezislovní vztahy sémantické (predikace, determinace, koordinace a apozice) a formálněsyntaktické (podřadnost, souřadnost a řazení). Prostředky sloužící vyjadřování větných vztahů jsou morfologické, lexikální, syntaktické (slovosled), zvukové, grafické a mimojazykové. Podrobný, pokud jde o materiál, je popis větných členů, jejichž funkci plní ve větě složené (tj. souvětí podřadném) věty vedlejší. Uvádějí se tyto větné členy: podmět, přísudek, předmět, příslovečné určení, doplněk (na rozdíl od MČ 3) a přívlástek. Autor zde (např. v úseku o struktuře složené věty a o různých typech vedlejších vět využil) svého výkladu

o souvětí v zmíněné MČ, přehodnotil jej však změněným pojetím a konkretizoval novým materiálem. Pro uživatele knihy je užitečná a zajímavá kapitola o tvoření věty. Stejně jako v lexikologii a jejím úseku, slovtvorbě, se i v syntaxi přihlíží k souvztažnosti mezi kódováním a dekódováním, k postupu onomaziologickému a sémaziologickému. Při tvoření věty nabízí nám jazyk jisté předpoklady a modely: valenční potenciál verba finita a jeho lexikální obsazení, větné vzorce, alternativní konstrukce, transformace a větvotvorné vztahy. Svou koncepcí, dokumentovanou bohatým materiálem, je syntaktický úsek, zpracovaný J.Hrbáčkem, vítanou alternativou české textově orientované syntaxe.

Knihy je zakončena přehledným a užitečným výkladem o komunikátu (výsledku komunikace mezi komunikanty), textu (struktuře komunikátu a jednotce nejvyšší jazykové roviny) a stylu. V souvislosti s "tématem a obsahem komunikátu" (s.345) a v návaznosti na lexikální obsazování větných struktur (s.317) i na známku o situačních schématech (s.45, v. dříve) by byl pro uživatele vítaný popis procesu realizace tématu výběrem významově a stylisticky vhodných lexikálních jednotek a jejich variant.

Recenzovaná kniha přináší, až na některé jednotlivosti, měřery a nejednotnosti, potřebné a přínosné poučení o češtině. Zároveň je i dokladem toho, že ani autoři, popularizující jev tak složitý jako jazyk, ani její čtenáři a uživatelé, snažící se nabízené poučení zvládnout, to nemají zrovna lehké.

Josef Filipec

Příruční mluvnice češtiny (1995, dále PMČ), nejnovější přírůstek do rodiny českých gramatik, poutá pozornost nejen těch, kterým je výslovně určena (o tom svědčí brzké 2.vydání), ale pochopitelně i těch, kteří vstupují do mluvnických sfér z profesního zájmu. Je to jistě i proto, že PMČ nabízí u některých mluvnických otázek netradiční řešení. Tento přívlástek se nabízí i pro první povšechnou charakteristiku kapitoly, která v rámci oddílu Morfologie zpracovává slovní druh částic (§597-609). Jejím autorem je Marek Nekula, jehož vlastním polem lingvistickým je konfrontační studium německých a českých partikulí (sr. např. SaS 54, 1993, s.202-205). V syntaktickém oddílu PMČ pocházejí pak z jeho pera výklady o aktuálním členění, slovosledu a textu (§823-878), tedy o tématech s funkční stránkou částic úzce spjatých.

V PMČ se částicím dostalo místa až na samém konci řady slovních druhů (má je tak Trávníčkova Mluvnice spisovné češtiny); nad funkční příslušností k synsémantikům (na niž se tu ovšem nezapomíná, sr. §91) zřejmě převážila jejich výrazná okrajová pozice v rámci kategorie slova: směrem "dolů" ke slootovorným prvkům (sr. §607, kde se upozorňuje na možné zahrnutí záporného morfému *ne-*), i směrem "nahoru" (sr. v §785-6 výklady o partikulizaci hlavních a vedlejších vět, v §814 o víceslovných výrazech s povahou epistémických partikulí). Sami bychom asi (ve shodě s akademickou Mluvnicí češtiny a školní praxí) dali přednost pořadí, které vklíněním částic mezi spojky a citoslovce drží pohromadě skupinu synsémantik a zároveň zachovává systémové sousedství s interjekcemi; doufejme, že řešení zvolené v PMČ alespoň trochu znejistí toho školního uživatele, který stále redukuje slovnědruhovou analýzu na mechanické přidělování jednoho pořadového čísla.

Autor zřejmě záměrně rezignoval na obecnou kategoriální definici částic; negativní vymezení vůči ostatním synsémantikům a odkázání na hrubý výčet funkcí částic uvedený v rámci výkladů o významu lexikálních jednotek (§91) se vzhledem k účelu PMČ jeví jako dostačující. Vhodně se hned v prvním odstavci výkladu upozorňuje na možnou komplikaci terminologickou: rovnice

"částice = partikule" neplatí bez výjimky a uživatel by mohl být "někdy" (nejspíš však v mluvnických příručkách cizích jazyků) překvapen širším významem termínu "partikule", zahrnujícím i ostatní synsémantika (má k tomu blízko i etymologie). Autor sám dále důsledně užívá pojmenování domácího, a to i v oddíle syntaktickém, kde se přece jen leckde dává přednost termínu mezinárodnímu (sr. §806, §814, §818, sr. též Greplův pojem "partikulizace" v §785).

Pro svou mnohoaspektovost vybízejí částice stále k novému obsahovému i rozsahovému vymezování, k pokusům o vnitřní klasifikaci a k hledání adekvátní terminologie (popř. k rezignaci na ni). Zůstává tu vždy široké pásmo sporných (slovnědruhově přechodných, homonymních) lexikálních jednotek, ať už je interpretujeme v jedinečné výpovědi, nebo následně jako jednotku lexikálního systému. Nejpatrnější je v PMČ problém vztahu k adverbium, a to především proto, že mezi částice jsou tu zahrnuta i adverbia měrová (§599 pod částicovým názvem) a adverbia větná (§609 bez terminologické změny). Kontakt se spojkami je naznačen u popisného výčtu jednotlivých modifikačních částic (§602) a v souvislosti s práci částicemi (§608). Postrádáme však alespoň odkaz na kapitolu o osamostatňování vedlejších vět, kde se výslovně mluví o tom, že spojka "nabývá povahy částice" (§783). Stejně tak by stálo za zmínku souzeví částic a citoslovců (sr. §595 a §606, též §609). Podrobný rozbor sporných slovnědruhových rozmezí by samozřejmě přesahoval účel PMČ; když pomineme zájmy odborné (zvláště lexikografické), přesné hranice mezi slovními druhy jsou "potřebné" vlastně jen pro školní praxi.

Při vnitřní klasifikaci částic jde PMČ vlastní cestou: nepodlehla zatím nejpodrobnějšímu, hierarchickému třídění akademické Mluvnice češtiny (MČ 2, 1986, s.228-238) a nespokojila se ani s modelem aplikovaným v SSČ (1978, s.790). Zato tu nelze nepoznat (částečně i v terminologii) inspiraci německou gramatografii (sr. Nekulova recenze Partikule v jedné německé gramatice, ČMF 74, 1992, s.40-44). Částice se dělí na (1) modální, (2) intenzifikační, (3) výtýkáci, (4) modifikační, (5) odpověďové, (6) negační a (7) práci. Nakonec jsou připojena (8) větná adver-

bia. U každé skupiny se zjišťuje vztah k negaci, způsob a místo zapojení do syntaktického rámce věty, výskyt konkurenčních prostředků, postavení větného přízvuku a důrazu, popř. odlišnost od jiného částicového typu.

Do 1. skupiny se hlásí neohebné lexikální jednotky, které fungují jako prostředky jistotní modality. Vzhledem k tomu, že u příslovci se jako "modální" označují prostředky modality voluntativní, bylo by výhodnější oblast modality termínem specifikovat, zvláště když v syntaxi se při výkladu o postojích jistotně modalitních užívá označení "epistémické partikule" (sr. §814, kde výčet příslušných částic je dokonce obsáhlejší). PMČ náležitě nezahrnuje mezi částice neohebné prostředky voluntativní modality (na rozdíl od MČ 2, s.234).

Vydělení intenzifikačních částic představuje asi nejspornější pasus této kapitoly PMČ, už proto, že se rozchází s jinými výklady morfologickými (§543) i syntaktickými (§674, §678, §681). Přesun tradičních měrových příslovci do kategorie částic si lze vysvětlit tím, že specifikace intenzity vlastnosti nebo děje se chápe jako hodnotící postoj mluvčího k vyjadřované skutečnosti. Těžko však můžeme při slovnědruhové identifikaci nepřihlížet k tomu, že tyto výrazy vstupují do věty jako její členy a rozvíjejí (v platnosti přísluvečného určení míry) slovesa, adjektiva a adverbia. Připusťme však, že hranice mezi měrovými adverbii a částicemi je tu přece jen propustná. Jde o adverbia, která vyjadřují vyčerpávající, nejvyšší možnou míru (**naprosto, zcela, veskrze** aj.). Jsou-li užita ve spojení se záporným slovesem n. adjektivem, fungují zároveň jako zdůraznění této záporné platnosti. Za vlastní částice zdůrazňovací lze pak tyto výrazy pokládat tehdy, stojí-li u zájmen záporných a totalizujících míru (sr. §473). Případem hodným pozornosti jsou také výrazy jako **málem, pomalu, skoro, téměř** a vedle toho **div(že), taktak**. Jejich chování jako měrového vyjádření a vztah k negaci je popsán v syntaktickém oddíle (§681, §763). Nabízí se možnost chápat i je jako postojové hodnotící komentátory s možným větným protějškem (sr. MČ 2, s.235).

Druhá a třetí skupina představuje vlastní jádro částic, jež se dostalo pevného teoretického základu především díky pracím M. Komárka a Fr. Daneše. Srovnání s MČ, kde se rozlišují tzv. prostě zdůrazňovací a vytýkavě zdůrazňovací částice, ukazuje, že nerozhodnost panuje v tom, nakolik lze vytýkání ztotožnit se zdůrazňováním. Vytýkacím a modifikačním částicím se věnuje dost místa i v rámci výkladu o výrazových prostředcích aktuálního členění (§828) a o konektorech jako prostředcích soudržnosti textu (§874). Popis funkce vytýkacích částic se podává nejobšérněji až v §833. Vůči formulaci na s.694 (§874) lze namítnout, že zapojení do příslušného jazykového nebo situačního kontextu se týká nejen částic vytýkacích; v §604 jsou tak výslovně charakterizovány částice modifikační. Částice **ještě, už, teprve** (patřilo by se dodat až) jsou přičleňovány k vytýkacím poněkud váhavě: v textu se chovají podobně z hlediska aktuálního členění, nemají však místo mezi konektory. Nejistotu o slovnědruhové příslušnosti dokládá i označení "temporální adverbia", překvapivě užitá v §833. Neprávem omezující je tvrzení, že uvedené výrazy zpřesňují přísluvečné určení času (s.362). Poznámka v §833 o obtížnosti odlišení vytýkací částice a adverbia **také** by příslušela spíše do morfologické kapitoly.

Modifikační částice představují výrazné novum v dosavadních českých klasifikacích; jejich zpracování v PMČ, vezmeme-li v úvahu i příslušné oddíly v syntaxi (§834 a §874c), je ze všech skupin nejobsažnější. Pro názornost je výčet částic, podaný před vlastním výkladem, postaven na srovnání výpovědí, kde je téhož výrazu užito v jiné slovnědruhové platnosti nebo v jiné částicové funkci (pouze **vlastně** nemá v nové češtině příslušný protějšek). Významový popis jednotlivých částic je výslovně přenechán slovníkům; náležitě se v této souvislosti zdůrazňuje, že ač modifikační částice významnou měrou spoluvytvářejí určité komunikační výpovědní formy, nelze jejich význam zaměňovat s funkcí výpovědi. V MČ bychom příslušné částice našli ve skupině emocionálních, předpokladově hodnotících a apelových, SSČ má u většiny z nich přívlástek "citová", někdy překvapivě i "modální", většinou s další významovou specifikací. Pro případné další slovníkové zpraco-

vání se tu nabízí možnost využít sjednouchujícího pojmu pro základní typologické zařazení částicových významů a podřídít mu hodnoty postojové (hodnotící, emocionální, často těžko oddělitelné) a funkční (navazovací, kontaktné).

Osamostatněním skupiny odpověďových částic na základě toho, že jimi lze pozitivně nebo negativně reagovat na zjišťovací otázky, se PMČ pokouší vyřešit slovnědruhové postavení **ano/ne** a jejich ekvivalentů s větovtvornou funkcí (sr. MČ 2, s.233). Blízek tomuto pojetí byl už SSČ: do jednoho "druhu" soustřeďuje částice přitakací a popírácí (v heslech užívá i termínu "záporná") a u jednotlivých jistotných částic je uvedením dialogového dokladu signalizována možnost jejich odpověďového uplatnění. Jako odpovědi nabývají platnosti větných ekvivalentů, což je sblízuje s tzv. větnými adverbii (§609) a především s "reagovacími" výrazy **děkuji/prosím** na jedné straně a kontaktními **hm, no (jo)** na straně druhé. Tady se ocitáme na bitevním poli mezi částicemi a citoslovcí. Jedno z možných řešení je pokládat větnou ekvivalentnost (je-li signalizována intonačně nebo graficky) za určující kritérium příslušnosti k citoslovcím. Také zůstává sporné, zda lexikální prostředky sloužící čistě jen k navázání či udržení kontaktu přísluší spíše do částicové sféry postojové k účastníkům promluvy, nebo k interjekčním bezprostředním reakcím na podněty (sr. §593).

Vydělují-li se zápornky ve větné platnosti do odpověďových částic, zbývají ve skupině negačních částic jen **ne, nikoli(v)** jako prostředky parciální negace. Těžiště výkladů o negaci je v oddíle syntaktickém, ale jistě by nebylo na škodu alespoň odkázat na ta místa, kde se popisuje vztah členského a větného záporu při částečné negaci (§762). Uvažuje-li se o možnosti chápat negační morfém **ne-** jako částici, tím spíše by částicová platnost měla být přiznána nestandardním výrazům mluvnického záporu (sr. §759, kde jsou zápornky **čerta, pendrek, houby** aj. označeny jako citoslovce).

Z částic, které SSČ označuje jako obsahové (a to tázací, rozkazovací a práci) a které MČ podřazuje částicím apelovým (rozkazovací klasifikuje jako žádací), zůstala v PMČ samostatně zachována jen skupina poslední, která soustřeďuje výrazy účastné na konstituování tzv. práci vět. S tímto pojmem pracuje PMČ v

syntaxi jen podmíněně a z ohledu na jeho tradiční uplatnění ve školní klasifikaci vět. Výpovědi s funkcí přání nejsou už vyčleněny jako samostatný výpovědní typ (sr. Grepl - Karlík, Skladba spisovné češtiny 1986, s.79; MČ 3, s.334) a o přání se uvažuje jako o specifickém typu preferenčních postojů (§818). Při vyjadřování přání se uplatňuje i imperativ s **ať** a osamostatnělé vedlejší věty s počátkovým **aby, kdyby**. Syntaktická v těchto funkcích by bylo nejdůležitější nenazývat už spojky, zvláště když v §783 o osamostatňování vedlejších vět se konstatuje, že iniciální podřadící spojka tu nabývá povahy částice.

Nad poslední skupinou přiřazenou pod tradičním označením větná adverbia se vnučuje otázka, proč se autor zcela vyhnul termínu "hodnotící částice". V syntaktickém oddíle se tak běžně označují výrazy, které jsou indikátory hodnotících postojů jako obligátní složky některých komunikativních funkcí (sr. §802 s.601, §810, §812, §821). Částice zde uvedené bychom se nerozpakovali zařadit k modifikačním (a v rámci nich zjišťovat jejich větné chování), s výjimkou slova **rád**, které sem zabloudilo zřejmě nedoplněním od adjektiv.

Hlavním smyslem předchozích poznámek bylo upozornit na citlivá místa koncepce částic uplatněné v PMČ a sledovat kompatibilitu výkladů v morfologickém a syntaktickém oddíle. Není snad pochyb o tom, že PMČ je tu vřele vítána jako další užitečný "klíč k určování" jazykových organismů nazývaných částice.

Milada Homolková

Recenze je součástí řešení grantu GA ČR č. 405/94/1089 "Systém staročeských částic a jeho lexikografický popis".

Pozn. red.: Podrobnou recenzi celé PMČ od J.Panevové přinesly JA 33, 1996, č.3-4, s.20-33.

Janko Bačvarov: Češkijat ezik v slavjanski kontekst (Čeština ve slovanském kontextu), Universitetsko izdatelstvo sv. Kliment Ochridski, Sofie 1996. 228 s.

Bulharské bohemistické sdružení **Bohemia Club**, které působí na půdě Sofijské univerzity již čtyři roky, pokračovalo i v roce 1996 - přes všechny nesnáze způsobené tamní ekonomickou situací - ve své záslužné ediční činnosti. V rámci monografické řady **Velká česká knihovna** vyšly čtyři svazky, které spolu s originálním čtvrtletníkem **Homo boemicus** potvrzují, že jedno z nejpočetnějších a nejaktivnějších center zahraniční bohemistiky se nachází právě v Bulharsku.

Po předcházejících převážně literárních a memoárových pracích se ve zmíněné edici loni objevil sborník jazykovědných statí předního bulharského bohemisty a dlouholetého pedagoga Sofijské univerzity Janka Bačvarova. Pod názvem **"Čeština ve slovanském kontextu"** autor shromáždil 26 příspěvků, jež vyšly během posledního čtvrt století v různých časopisech, zemích a jazycích. Vznikla tak tematicky sice heterogenní, ale zato velice užitečná knížka, která nabízí snadný přístup k jinak dosti roztroušenému materiálu a zároveň mapuje jak vědeckou dráhu svého autora, tak základní jazykovědné otázky, kterými se zabývala bulharská bohemistika během posledních desetiletí. Reprezentativní charakter publikace potvrzuje její závěrečná kapitola, která se věnuje vývoji bohemistiky v Bulharsku. Zvláště cenná je v ní obsažená podrobná bibliografie (o 191 položkách) česko-bulharských a slovensko-bulharských komparatistických prací do roku 1990, která může sloužit jako výchozí bod pro každý srovnávací výzkum těchto slovanských jazyků.

Jednotlivé příspěvky jsou rozděleny do pěti tematických okruhů. Již zmíněnou závěrečnou historicko-bibliografickou kapitolu předcházejí články zabývající se obecnými otázkami slovanské jazykovědy (kapitola 1.), příspěvky věnované konkrétním problémům aplikované lingvistiky, překladu a pravidel transliterace (kapitoly 2. a 3.) a kritické portréty předních českých jazykovědců (kapitola 4.).

V první kapitole recenzované publikace nacházíme příspěvky,

jejichž obsah nejlépe odpovídá názvu celého sborníku, neboť se v nich rozebírají obecně lingvistické otázky na základě srovnání češtiny s dalšími slovanskými jazyky. Tato část tak tvoří těžiště celé knihy, a proto jí věnujeme větší pozornost.

V úvodním příspěvku (**O některých aspektech syntaktické stability a dynamiky v současných slovanských jazycích**) se autor věnuje procesům inovace a stabilizace v jazykovém systému. Bačvarov navazuje na tradici Pražské školy a zdůrazňuje aktuálnost Mathesiova učení o **pružné stabilitě**, které by se ovšem podle autorova názoru mělo obohatit o zachycení hlavních tendencí vývoje jazykového systému a určení činitelů, které ho ovlivňují. Dále se Bačvarov pokouší na běloruském, bulharském, českém, polském a ruském jazykovém materiálu doložit některé tendence. Jedná se především o tendenci k zpřesnění jazykového výraziva, která působí formou intelektualizace, internacionalizace, terminologizace a unifikace jazyka. Všimá si přitom převážně projevů těchto procesů na syntaktické úrovni, např. rozlišení významů pomocí odlišné reke stejného slovesa. Jako odvrácenou stranu procesu unifikace chápe autor šíření lexikálních a syntaktických klišé. Zajímavá jsou autorova pozorování o stylové kontaminaci, která v současné době může taky stabilizovat, popř. destabilizovat určité jazykové jevy.

Další stať (**Slovosled jako gramatický prostředek v slovanských jazycích**) znovu potvrzuje vliv české lingvistické tradice na bačvarovovy odborné zájmy a preferovaný teoretický rámeček. Autor hned na začátku zdůrazňuje, že předmětem jeho bádání není využití slovosledu jako prostředku aktuálního členění - to považuje za samostatný komplex na úrovni výpovědi - nýbrž jeho fungování v roli exponentu syntaktických vztahů uvnitř věty. Toto omezení však snižuje vysvětlovací adekvátnost některých závěrů. Tak například, lze polemizovat s argumentací u tvrzení o gramatikalizovanosti slovosledu SVO v bulharštině. Autor si totiž nevšimá příkladů, kdy "gramatická" funkce tohoto slovosledu může být neutralizovaná nebo alespoň relativizovaná lexikální sémantikou, větnou intonací nebo variabilním užitím členů. Silnou stránkou statí je její porovnávací perspektiva s využitím několika slovanských jazyků. Velice zajímavá je například konfrontace postavení slovesa ve vícečlen-

ných větách (v bulharštině a ruštině je silná tendence k tomu, aby sloveso vždy následovalo podmět, zatímco v češtině, horní lužické srbštině, slovenštině a slovinštině je patrná tendence k jeho umístění na druhém místě ve větě) a uspořádání součástí slovesných analytických tvarů.

V třetím příspěvku se J. Bačvarov věnuje charakteru a rozsahu tzv. druhotné imperfektivizace v bulharštině, češtině a ruštině. Jedná se o potenciální schopnost slovesa vytvořit nedokonavý tvar z dokonavého (který ovšem vzniká z primárního imperfektivního tvaru), např. v bulharštině **pravja - napravja - napravjam**. Autor dokládá, že v bulharštině je tento proces univerzalizován, zatímco v češtině a ruštině je jeho využití omezeno. Při překladu bulharských sekundárních imperfektivních tvarů si proto oba dva jazyky pomáhají často opisnými konstrukcemi, které jasně demonstrují inchoativní, iterativní, terminativní, delimitativní a další aspekty významu těchto forem.

Další, v řadě čtvrtý, článek (**Projevy jazykové dynamiky v současné bulharštině a současné češtině**) se zabývá produktivními slovo-
tvornými procesy v obou jazycích. pro češtinu si autor všímá univerzalizace, či intenzivního šíření tvoření adjektiv prostřednictvím sufixů **-itelný** a **-atelný**, tvoření sloves pomocí prefixu **z-** a tvoření substantiv se sufixy **-ost**, **-(iz)ace**, **-ismus**, **-áda**. Bulharština často řeší stejné úkoly jinými slovo-
tvornými prostředky. Jazykové nesymetričnosti mezi oběma jazyky je věnován i poslední příspěvek první kapitoly, který zkoumá bohatou sémantiku českého konektoru **totiž** a nachází jeho bulharské funkční ekvivalenty, které jsou často dosti odlišného formálního charakteru.

Druhá kapitola recenzované publikace odráží autorův zájem o otázky uměleckého překladu. Ve čtyřech statích jsou na materiálu překladu českých textů do bulharštiny rozebrány možnosti zachycení stylového rozvrstvení v původním jazyce. Obzvláště zajímavý je poslední příspěvek, který se zabývá specifickým žánrem překladu televizních filmů.

Příspěvky zařazené do třetí kapitoly sjednocuje jejich zaměření na problémy transliterace vlastních jmen ze slovanských jazyků používajících latinku do bulharské cyrilice. Protože důležitost

těchto příspěvků se týká především bulharské jazykové praxe, nebudeme je zde rozebírat podrobně.

Čtvrtá kapitola obsahuje portréty devíti českých jazykovědců (J. Dobrovského, J. Jungmanna, J. Gebauera, E. Smetánky, V. Ertla, A. Frinty, B. Havránka, R. Mrázka a J. Poráka), které vycházely k různým příležitostem na stránkách bulharských filologických periodik (především v časopise **Sapostavitelno ezikoznanie**, který dlouhá léta vedl sám J. Bačvarov).

Závěrem můžeme shrnout, že sborník prací Janka Bačvarova lze chápat jako průvodce bulharskou jazykovědnou bohemistikou, který bude obzvláště užitečný pro posluchače tohoto oboru na bulharských univerzitách. Zároveň uplatňování soustavného konfrontačního hlediska činí z recenzované publikace ukázkou plodných výsledků této metody v jazykovědě.

Veselin Vačkov

XX

Diskuse a rozhovory

XX

I v tomto čísle Jazykovědných aktualit se redakce rozhodla rozvíjet vznikající tradici jubilantských rozhovorů. Tentokrát na položené otázky společně odpovídají PhDr.Miloš Dokulil, DrSc. (85), prof.PhDr.Oldřich Leška, CSc. (70), doc.PhDr.Pavel Novák, CSc. (65) a prof.PhDr.Jan Kořenský, DrSc. (60). V příštím dvojčísle Jazykovědných aktualit přineseme ještě rozhovor s prof.PhDr.Al.Jedličkou (85) na podobná témata.

1. Každý jsme studovali trochu v jiné době a také na jiných školách. Středních i vysokých. Měli jsme pochopitelně každý jiné učitele - to platí nejen jaksi osobnostně, ale i generačně. Učitelé nás vedli, inspirovali, ovlivňovali. Ostatně někdy možná šlo i o vztahy složitější. Konflikt s učitelem, to je na první pohled něco nedobrého, ale po čase někdy zjistíme, že znamenal kladné podněty, že nás donutil k zamyšlení nad sebou samým, k většímu úsilí apod. Tak tedy nejprve něco o učitelích -

Miloš Dokulil:

Měl jsem to štěstí, že jsem poznal mnoho dobrých učitelů. Od výborného učitele na škole obecné, který dal pevné základy mému vzdělání, ale stal se i vzorem ušlechtilosti jednání, přes studia středoškolská až do konce let univerzitních. Mnoho mi dali moji učitelé na gymnáziu v Třebíči - jim jsem také věnoval loni vzpomínkové pásmo pro Almanach k uctění 125.výročí trvání tohoto gymnázia básníků - zvláště pro poznání zákonitostí jazykové stavby; vzpomněl bych zde především na latináře dr.Padrta, češtináře Sovu a franštinářku dr.Appelovou (pozdější kolegyni na IV.st.r.g. v Brně). Dr.Padrtovi vděčím zejména za to, že mi jako kvintánovi zapůjčil mluvnici řečtiny, v ní mě zaujalo, nadchlo bohaté starořecké tvarosloví. Můj zájem o jazyky podnítilo v této době i to, že se mi dostalo náhodně do rukou

několik sešitků moravského polyglota Vymazala: Hebrejsky snadno a rychle, Litevsky snadno a rychle i některé další. Ale i matematika a zvláště geometrie mě zaujaly díky prof.Dufkovi natolik, že si ještě dosud v předpokojích lékařských ordinací řeším různé příklady z geometrie trojúhelníků, aby mi ušel čas. Nebezpečným konkurentem těchto mých lásek se na vyšším gymnáziu stal přírodopis, který nám s bezpříkladným nadšením dovedl podávat prof.Růžička; stal jsem se tehdy nadšeným sběratelem nerostů a milovníkem rostlin, motýlů a brouků, ale také jejich latinských názvů. A ještě po maturitě jsem se rozhodoval mezi hlasem srdce - studovat lesní inženýrství - a touhou jít v šlépějích svých učitelů jazyků.

Pro mé pozdější povolání - učitelství češtině a němčině na středních školách - mi ovšem nejvíce dali moji profesori na filosofické fakultě brněnské. Byl to především filozof, etik a sociolog Bláha, z jazykovědců pak bohemista prof.Trávníček, slavista prof.Havránek, ale také germanista prof.Beer a srovnávací jazykovědec prof.Machek, v posledním roce studia pak zejména prof.Jakobson. Vděčím jim všem za mnoho - a vděčil bych jim ještě mnohem víc, kdybych se po celé vysokoškolské studium nemusel dělit o lásku k vědě a k přírodě s láskou k ženě. Ale to už je jiná kapitola.

Po absolutoriu mě prof.Havránek poslal na roční zkušenou do dánské Kodaně, kde se tehdy konal IV.mezinárodní sjezd lingvistů (na němž pražská strukturální škola slavila zasloužené úspěchy) a kde také po pražském vzoru vzniklo středisko jazykovědného strukturalismu - kodaňský jazykovědný kroužek. Bohužel významný dánský lingvista O.Jespersen a rovněž významný komparatista Holger Pedersen odešli před prázdninami do výslužby a přední zakladatel kodaňské školy L.Hjelmslev přešel na nově založenou univerzitu v Odense, byl to tedy už jen Viggo Brøndal, druhý významný strukturalista, u něhož jsem mohl přímo získávat obraz o dánském přístupu k obecné jazykovědě.

Oldřich Leška:

O kom říkám, že je mým učitelem? Na tuto otázku jsem nejednou odpovídal, a není tomu tak dávno, co jsem si ozřejmil rozdíl mezi tím, ke komu se jako k svému učiteli - již zcela uvědoměle a vážně - hlásím a tím, od koho jsem se prostě něčemu důležitému naučil. Ve skupině kolegů jsme si jednou prohlíželi portréty vyvěšené v oblíbené rohové posluchárně v přízemí filozofické fakulty. Mně odedávna učaroval obličej exjezovity Dobrovského, ale o toho tehdy nešlo. Hovor se shodou okolností soustředil na zcela jinou tvář; i když na něho dosud nejednou vděčně vzpomínám, uvědomil jsem si, že bych nikdy neřekl, že byl mým učitelem, alespoň bych to neřekl s plnou vážou tohoto slova. Proč? Jak mi vytanulo, protože se mi rázem nestal světlem na cestě, jako se jím stal - sláva Bohu - Havránek a Skalička. Když si tyto pány jen prostě vizualizuji, zdá se mi paradoxní, že na mě zapůsobili tak, jak jsem řekl, ale bylo to právě tak.

Musím dodat na vysvětlenou, že jsem na fakultu přišel z reálky na Strossmayerově náměstí po dodatečné maturitě z latiny. Reálka byla škola značně velkorysá, byla to instituce mužská, ve sboru i žácích. Snad právě proto tam bylo tolik smyslu pro humor. Základní předměty se braly - dívám-li se s odstupem doby - až nepředstavitelně vážně. Fakulta byla pro mě vcelku vzato velkým zklamáním; mnoho přednášek jsem po nahlédnutí považoval za úplně zbytečné a nedovedl jsem pochopit, proč tam tolik lidí vysedává. Vedle infantilních přehledů staroslověnské mluvnice bývaly vzácným osvěžením Horálkovy semináře z téhož oboru, ale jeho neklidný duch mu zpravidla nedovolil sledovat problém dostatečně dlouho; později si vybíral mezi svými kolegy oběti svých útočných neuspokojených polemik, v nichž se jeho bystrý postřeh mísil s nesmyslnou osobní zaujatostí, která nedovolovala proniknout k racionálnímu jádru jeho námitek. Horálek byl pro kolegy neštěstím, ale i sám byl nešťastný. Chtěl bych zdůraznit, že jsem si vážil jeho šarmu nenormálního člověka daleko více než způsobné pitomosti řady jeho normálních kolegů. Snad jasně vysvitne, proč považují svá setkání s Havránkem a se Skaličkou za tak důležitá, a že za své učitele je považují proto, že mi ukázali cestu, kterou jsem šel.

Měl jsem to štěstí, že jsem se s oběma často vídal. Nejednou si řeknu i teď, jak by se asi oni dívali na to, co se kolem nás děje.

Aby můj život plynul jako v pohádce, stály asi nade mnou tři audičky, protože vedle Havránka a Skaličky byl mou velkou oporou profesor Kopeckij, který začal pracovat v době mých prvních semestrů na velkém rusko-českém slovníku, který Kopeckij ve své nenapodobitelné češtině dokončil za pouhých dvanáct set let (čti dvanáct). Byl pro mě především zdrojem nevyčerpatelného pracovního optimismu; u něho jsem začal svou asistentskou kariéru. O jeho lingvistických názorech jsem si nedělal žádné iluze, ale k vědě měl vztah vřelý, takový, s jakým se setkáme jenom u Rusa. Samozřejmě že jsme mluvili o lingvistice, ale daleko víc o jeho válečných zkušenostech, takže jsem se musel také naučit ohánět se šavlí, aniž bych usekl svému koni uši. Co jsem se od něho naučil, bylo neztrácet se v podrobnostech, tak jako dobrý důstojník přenáší všechno na své podřízené, kterých si přitom ale skutečně považuje.

Na to, že poměr k učiteli je zvláštní poměr niterný par excellence, mi ukázala velmi nedávná zkušenost. Poslouchal jsem vyznání jednoho ze svých kolegů, ale on k mému překvapení považoval za svého učitele někoho zcela jiného, než jsem očekával. Zvláště. Že bys poměr k učiteli měnil s dobou a věkem, anebo dokonce s okolnostmi?

Pavel Novák:

Švé universitní učitele, akademika Bohuslava Havránka, prof. Vladimíra Skaličku a prof. Karla Horálka jsem poznal ještě jako gymnazista. V r. 1950 se v budově presidia ČSAV scházelo jazykovědné forum, jehož název se mi zatím nepodařilo rekonstruovat. Patrně mě na ně upozornil F.V. Mareš, pozdější vídeňský ordinarius slavistiky, tehdy profesor ruštiny na žižkovském gymnasiu Sladkovského. To bylo ještě za marrismu; pamatuji se na přednášku prof. A. Dostála, který prokazoval značný vliv okolních jazyků na staroslověnštinu, moc podpory se mu myslím nedostalo. V paměti mi uvízla slova K. Horálka: "jazyk nejsou kukačkové hodiny", reakce na nějaký diachronický strukturně deterministický Marešův výklad. Byly to první vědecké diskuse, které jsem slyšel, líbily se mi, připá-

daly mi živé a otevřené. Viděl a vyslechl jsem tam vystoupení Vl. Barneta a J. Moravce, tehdy čerstvých navrátilců z leningradské aspirantury, jejich čeština byla hodně ruská. B. Havránek byl předsedou přijímací komise na FF UK, u které jsem v r. 1951 uspěl, později mým školitelem v aspirantuře. Po celé své studium jsem poslouchal většinu přednášek Vl. Skaličky. Po léta jsem se účastnil Skaličkových seminářů i Havránkova velkého semináře asistent-ského.

O B. Havránkovi jsem napsal dva příspěvky do sborníku k stému výročí jeho narození (SlavPrag XXXIV, 1990), o Vl. Skaličkovi také dvakrát, k jeho sedmdesátinám (SaS 40, 1979) a osmdesátinám (50, 1989); ten první vyšel v kronice, nikoli v rozhledech, pro které jsem jej psal, a ačkoli je v něm hodně intelektuální práce a hodně si ho cením, zapadl; většinou si i ti, kdož mé příspěvky nepřehlédnou, mysleli, že je to běžný jubilejní článek. Ale o K. Horálkovi musím říci několik slov navíc. Mladší ho znají už jen z jeho nešťastného ředitelování v ÚJČ a z disputačních manýr v SaS, které u náhodných čtenářů budily děs; s tím vším pak korespondují slova v pamětech prof. J. Vachka (s. 129). Já jsem ho však zažil v době rozletu, v 50. a 60. letech, kdy vyšly jeho skvělé práce o dějinách překladu evangelií do staroslověnstiny, kdy jako enfant terrible české lingvistiky kurážně čelil různým tehdejšímu pomyslům - bez ohledu na jejich ideologické nebo politické zaštitění. Vědecká úroveň a nátura jsou - bohužel - nezávislé veličiny. - Škoda, že výběrový sborník svých prací - na rozdíl od svých vrstevníků Vl. Skaličky a P. Trosta - K. Horálek nemá.

Od všech svých učitelů, a to i od K. Horálka, mám nepřezíravý a nepředstíravý poměr ke studentům (a velmi by mě mrzelo, kdyby se ukázalo, že jsem žil v bludu). Vybavuje se mi vícekrát opakované vyprávění prof. V. Lesného (1882-1953), jehož sanskrtskou gramatiku jsem ještě stihl poslouchat. Ten nám objasňoval velikou obtížnost některých staroindických textů tím, že líčil, jak jednou "staříčkův Jacobi" - známý indolog, autor knihy Compositum und Nebensatz (1897) - přerušil interpretaci jednoho zpěvu Rgvedu, složil desky s textem a svými poznámkami a prohlásil: "Meine Herren, weiter bin ich nicht vorbereitet."

Jan Kořenský:

Když teď o svých učitelích uvažuji, zdá se mi, že jsem nejvíce získal od těch, kteří se chovali spíš partnersky, řekl bych dia-logicky, byli schopni improvizovat, přizpůsobit se situaci, od-povědět na jakoukoli otázku. Bez ohledu na to, zda mne učili dlou-ho, více předmětů, nebo jsem se s nimi setkal takřka jen letmo. Ze školy tehdy zvané obecná proto nejvíce vzpomínám na paní uči-telku, která nás vlastně vůbec neučila, pouze s námi jezdila na výlety, protože té naší učitelce pomáhala zvládat pedagogické problémy, na které nestačila. Vzpomínám také na kantory - byli to už starší páni - legionáře, kteří s námi nejen doháněli učivo, jež jsme měli probírat v posledním válečném roce, ten jsme však trávili spíše v různých protiletectkých krytech než ve škole, ale ještě s námi stačili dohánět mnohem zanedbanější výchovu k občan-ství a - nechť mi doba odpustí - i k vlastenectví. A uměli to dě-lat nenásilně, vkusně, přirozeně a alespoň pokud jde o mne i ús-pěšně. Byli bytostní demokrati, smýšlení spíše levého, záložní důstojníci, kteří s námi jinak ovšem zacházeli dost po vojensku. Měl-li být záček považován za dobrého, musel vedle příslušných znalostí ovládat např. i střelbu a já - později dvakrát degradova-ný katedrasta - jsem si jich tak považoval, že jsem i tuto činnost zvládal velmi dobře, ba na škole svého času nejlépe. - Na češti-náře jsem měl štěstí: většinou byli pro svou věc zaujati, i když velmi rozmanitým způsobem. Tak na škole tehdy zvané jednotná střed-ní (pro mladší čtenáře něco jako vyšší třídy devítiletky, pro starší něco mezi nižším gymnáziem či reálkou a měšťankou) jsme měli češtináře, který sice mluvnické učivo odbýval okřídlenou vě-tou "tak mládenci, to jsme už nakonec měli", ale pokud jde o li-teraturu, v podstatě nám vysokoškolsky přednášel. A nedělal si přílišné starosti s tím, když řekněme asociativně odbočil z lite-ratury české k literatuře francouzské. Prostě nasadil lačku a i-žák v té době moc a moc čtoucí měl co dohánět. Na střední škole, která se chvíli jmenovala gymnázium, ale pak jedenáctiletka, jsem měl výbornou literátku, ostatně sama také psala a jen tak mimo-ohodem řečeno měla velký vliv na zrození jednoho básníka zhruba mé generace, jenž nebudiž jmenován, neboť jde nyní o významného

politického činitele. A také vynikajícího gramatika, prof. Jiřího Plcha. Třída ráda snášela naši zálibu v tvořivé, nedogmaticky šmilauerovské analýze složitějších syntaktických celků: Bavili jsme se s panem profesorem po svém a třída měla klid. - Pokud jde o vysokou školu, je to prosté: učili mne olomoučtí lingvisté Komárek, Zimek, působila tam (tehdy ještě) Helena Křížková, všestranně sugestivní Alexandr Isačenko, po luzích slavistiky nás přísně, ale spravedlivě proháněl Jan Jahn, ddkonce jsme nějaký čas měli na historickou mluvnici Františka Kopečného. Mimo jiné jim všem vděčím za to, že jsem se na univerzitě nedověděl, že snad je strukturalismus vůbec a pražský zvlášť něco zavrženíhodného. O tom, že dialektologie není disciplína pouze okrajová, nás kategoricky, ale především zasvěceně a zaujatě přesvědčoval Jaromír Bělič. Musím ovšem připomenout i literáty: především skvělého a neopakovatelně originálního Oldřicha Králíka (se kterým jsem trochu válčil, ale čas ukázal, že jsme se měli rádi), Jiřího Opelíka, před krátkým časem zesnulého Jiřího Skaličku. Ke konci mého studia v Olomouci působil Alois Sivek, který mi sháněl ještě po absolvování místo na fakultách. Nesmím zapomenout i na Jiřího Daňhelku, se kterým to válčení bylo víc doopravdy, ale nakonec to také dopadlo dobře. A byli tu další. Pozoruhodný historik Malínský - svůj způsob historického myšlení mám právě od něho. Děkuji však i pedagogům, psychologům, např. Ervínu Koukalovi, Emilu Holasovi, děkuji i mnohým z těch, kterým se souhrnně říkalo "marxisti": bylo to sice v padesátých letech, ale oni byli namnoze lidé vzdělání, myslící a tak se diskutovalo, o Masarykovi, o postojích tehdejší Jugoslávie apod. Kdo chtěl, mohl polemizovat, otevřeně, dostávalo se mu věcné argumentace, občas bývaly i problémy, ale nakonec se nic nestalo. Ostatně fakultě tehdy vládl Václav Křístek, člověk renesanční, jenž neměl k ničemu tak daleko jako ke každému projevu jakékoli byrokratické koženosti - a rektorem byl Jaromír Bělič.

2. Naši učitelé snad nejsou pouze ti, kteří nás "měli" ve škole. Co to vlastně znamená být něčím učitelem nebo opačně viděno a směřováno, co to znamená považovat někoho za svého učitele - ostatně, prof. Leška se k tomu už vyslovil - Miloš Dokulil:

Vedle rodičů, někdy i ostatních blízkých příbuzných, jsou to především naši příímí učitelé na školách různých stupňů a typů, kteří kladou základy naší osobnosti, kromě nich a vedle nich jsou to však i jiní, kteří spoluvytvářejí naši osobnost, náš charakter, a obohacují naše poznání. Jsou to někdy naši představení, jindy naši přátelé, někdy však i lidé, s nimiž nás svedla jen náhoda. Za mých prvních učitelských let to byl vynikající žák a následovník prof. Arne Nováka a prof. Vladimír Stupka, který mě ex offo uváděl do učitelské praxe - jeho hodiny, zvláště hodiny literatury byly opravdovým koncertem. Byl to mezi jinými také ředitel reálného gymnázia a učitelského ústavu v Novém Městě na Moravě, Ladislav Staněk, výborný matematik, ale také filozof a pedagog a především ušlechtilý člověk - věnoval jsem mu vzpomínku v almanachu k uctění 75. výročí novoměstské střední školy - A byla to také osmdesátiletá stará paní, evangelička, v její péči jsme s manželkou byli po několik týdnů, než jsme v Novém Městě na Moravě dostali rodinný byt, a s níž jsme se pak stýkali až do jejího odchodu z města. I ta nám dala mnoho, mně i mé mladičké ženě, kterou si oblíbila a jíž se stala životním vzorem. A byl to - last not least - sekční šéf ministerstva zahraničí Alois Hain, který se nade mnou smiloval, když jsem bloudil po Střešovicích, hledaje, kde bych hlavu sklonil, a nabídl mně a mé ženě podnájem ve své vilce. Byl to člověk moudrý a noblesní, skutečná mravní osobnost.

Pavel Novák:

Tady by prospělo, jako vždy, srovnání. Jaký je rozdíl mezi učitelem, korespondenčním rádcem s věkovým generačním rozdílem, starším kolegou a oblíbeným vědeckým autorem? Zdá se mi, že pro učitelství jsou distinktivními rysy generační rozdíl a osobní kontakt. Ale co učitel a vzor? Odtud je hned vidět, že

"učitel" nemusí být brán jen s pozitivním znaménkem. Člověk tedy může být učitelem lepším nebo horším. Mně nakonec vychází jako nejlepší formulace: dobrý / lepší či špatný / horší učitel v jistém ohledu; a taky pro někoho, pro někoho (spíše) ano, pro někoho (spíše) ne.

A ten někdo, žák, navíc může svého učitele hodnotit v různých dobách různě, také jinak za jeho života a jinak po jeho smrti. O tom se už formou otázky zmínil O. Leška. Může jít o aktuální hodnocení a hodnocení po letech rekonstruované atd. atd. Řekl bych, že s učitelstvím je to podobné jako s rodičovstvím, své učitele může člověk plněji pochopit, teprve když se dostane do jejich věků a do jejich situací.

Kromě toho je i něco jako imprinting, a to může jít do značných a, ovšem, neuvědomovaných podrobností. V 50. letech mi mnozí říkali, že mluvím jako prof. Horálek. (Něco z toho nepominulo dodnes.) A zcela nedávno, když jsem viděl záznam svého vystoupení v "21" 2. programu ČT, tak jsem v samém závěru spatřil - k svému úžasu - typickou grimasu akad. Havránka.

K tomu neuvědomování si. Nejhorší možnost je, neuvědoměle přejmout od svého učitele špatné zvyklosti. Tady nevidím nic lepšího než říct, v tomhle můžu být vzorem jedině špatným, přečtěte si tamhleto, všimněte si tamhletoho. Oni na to mladí lidé často, snad většinou, přijdou sami, ale závažnější informace se mají zdvojevat.

Ještě něco. Neškodí vědět o mladém člověku, na kterém vám záleží, jaké má rodinné zázemí, hlavně to, zda je z rodiny o jistém kulturním a vzdělanostním standardu nebo zda je v rodině prvolezcem, prvním vysokoškolačkem. Obojí má své výhody a nevýhody, a je relevantní vědět, s čím se může počítat spíše.

Jan Kořenský:

Když chápeme vztah učitel - žák dosti široce a oboustranně, vyvstane v těchto souvislostech jakýsi aktivní charakter žakovství: ona možnost vybrat si někoho za svého učitele, tj. učinit někoho svým učitelem, nezřídka vlastně bez jeho vědomí. Třeba i zcela mimo institucionální vazby, alespoň mimo ty zcela přímé.

A také člověk někdy potřebuje čas, aby do toho skutečného, prožitého žakovství dozrál. S odkazem na to, co tu "teoreticky" před chvílí řekl zejména Pavel Novák, uvedu své příklady: Pro mne znamenal mnoho B. Havránek. Myslím ostatně, že to byl vztah oboustranný, od prvního setkání u konkurzu. Havránek uměl vést, ovlivňovat nejen přímo a zblízka, často velmi úsporně, třeba větou, myšlenkou zdánlivě nahodilou, téměř konverzační, právě tak jako pečlivým přečtením aspirantských článků, jejich opoznámkováním. On byl první, kdo mne upozornil na úskalí mého písemného vyjadřování. A uměl dát v pravou chvíli pravou příležitost. Velkoryse. - Myslím, že to svobodné žakovství je v tom, když si člověk při své práci stále klade otázku, co by právě této formulaci, této myšlence, tomuto nápadu řekl On, když vede se svým učitelem jaksi nepřetržitý pracovní dialog, bez ohledu na to, zda to bude tento učitel opravdu číst, hodnotit a posuzovat. Tady se patrně stýká učitelství a konstruktivní oponentství, pokud vůbec není toto oponentství v učitelství nutně obsaženo. A ještě k tomu žakovskému dozrávání: když jsem byl v aspirantuře, osud nám, tedy mně a mému školiteli Miloši Dokulilovi nepřál. Tedy osud -

byly to tehdejší zdravotní problémy, jež ho nutily pobývat mimo Prahu. A když jsme se - v příjemném prostředí sanatoria - sešli, nastoupil další objektivní faktor, byl totiž rok 1968 a než jsme probrali (důkladně a odpovědně) politické aktuality, byl nejvyšší čas, abych šel na autobus. Ale bylo tu ještě něco, z mé strany a ryze subjektivního: atmosféra tehdejší lingvistiky. Jiné, v té chvíli zřejmě sugestivnější vzory, které lákaly, i když jak čas ukázal, nemohly přinést skutečnou oporu, to vše mi nedovolilo dokulilovskou inspiraci - jak by se dnes řeklo - okamžitě internalizovat. Až když jsem byl odškolen, přišel ten okamžik dozrání. Napsal jsem k Dokulilovu jubileu (bylo mu mimochodem právě tolik, jako mně nyní) článek Slovo, věta, onomasiologická kategorie. V tom článku - nechám-li stranou své spíš metodologicky laděné stati z let 1968 a 1969 - jsem se lingvisticky našel. Alespoň si to myslím. Jaký však byl náš vztah ještě před mým dozráním a sebe-nalezením, to si dovoluji ilustrovat tím, že odtajním jednu sku-

tečnost. Dokulilovi tehdy stavěli svůj dům a my se ženou jsme také hledali řešení cestou družstevního stavění. O problémech z toho všeho plynoucích jsme si s Milošem Dokulilem povídali a v jednom okamžiku jsme se rozhodli, že by bylo pěkné, kdybychom ten dům stavěli společně. Dodnes mám před očima, jak stojíme nad rozestaveným domem ve stráni pevně rozhodnutí zabrat dvě dolní místnosti vedle sebe jako své pracovny -

Učitele (nebo vzory?) jsem si našel i mezi kolegy věkově blízkými: budu raději říkat učitele, slovo vzor v této souvislosti nemám rád, v té obvyklé publicistické verzi je v něm obsaženo příliš mnoho pasivní nápodoby. Nebudíž to chápáno v rámci našeho dialogu jako kompoziční trik, ale opravdu to byl právě Pavel Novák (o tom jsem ostatně při jeho šedesátinách v JA psal) a také Oldřich Leška. Důvody by byly v obou případech dost blízké. Myslím, že mne inspiroval celkový jejich postoj k lingvistice i k jazyku v jednotě obojího, inspirovaly mne nejen stati, ale i způsob hledavého diskusního vystupování -

Ale učit se bylo třeba i činností, kterým se říkávalo dříve vědeckoorganizační. Tady to byl zase Havránek - ta nenápadnost, přirozenost a zároveň důslednost, s jakou třeba udržoval v chodu mezinárodní slavistické komise a orgány, o naší lingvistice ani nemluvě. A pak Milan Romportl, neměli bychom na něho zapomínat. S minimem "nákladovosti" dosahoval často za velmi svízelných podmínek maxima, neokázale, přirozeně, elegantně -

3. A nyní pohled obraťme: i my jsme měli žáky, nejen asi v tom vlastním slova smyslu jako vysokoškolští, popř. středoškolští učitelé, ale třeba jako školitelé. Aspirantů a doktorandů. Chceme být konkrétní a uvádět jména?

Miloš Dokulil:

Bohužel jsem učil příliš krátce: něco málo přes 12 let, z toho 2 roky v Brně, 1 rok v Jihlavě a 9 roků v Novém Městě na Moravě, zde zejména na učitelském ústavu. Ale učil jsem rád a Vysočinu jsem miloval, takže nebýt ženské lsti - jak jsem o tom psal ve své vzpomínce na akad.Havránka v sborníku věnova-

ném k jeho nedožité devadesátce - nebyl bych z Nového Města nikdy odešel. Nemám proto ze střední školy tolik zkušeností a na vysoké škole jsem - s výjimkou dvou roků lektorských cvičení z jazyka dánského na Marasykově univerzitě v Brně a semestrálního kurzu terminologie na Univerzitě Karlově - nikdy neučil. Zabránila mi v tom totiž choroba - aktivní tuberkulóza plic, která se u mne objevila na začátku padesátých let a která vzdorovala sanatorní léčbě po mnoho let, než se jí podařilo zlikvidovat resekci spodního plicního laloku. Styk s mladými lidmi byl pro mne i v obdobích, kdy jsem nebyl prokazatelně aktivní, prakticky vyloučen. Nepřestával jsem toho nikdy litovat, neboť jen mezi studenty jsem byl ve svém živlu.

Ale přece jen mi bylo dopřáno vychovat jednu generaci učitelů a těší mě vždy, když při ročních setkáních vzpomínají na to, co jim mé hodiny češtiny daly, i když jen málo z nich vystudovalo pak češtinu jako svůj obor. Naše vzpomínky se znovu a znovu vracejí do dob okupace, kdy nás, učitele i žáky stmelilo vyhnání z Jihlavy a nabídnutý asyl v Novém Městě na Moravě v jednu obec obránců a strážců české kultury a českého jazyka. Učitelé a žáci se tu opírali o sebe jako lesní stromy v zápoji a povzbuzovali a obhacovali se navzájem.

V akademickém ústavu pro jazyk český jsem byl pověřen školením mnoha aspirantů a mladých spolupracovníků ve vědecké přípravě. Byli mezi nimi někteří velmi nadaní mladí lidé, s nimiž bylo radost diskutovat "na úrovni" a společně se dobírat nových poznatků. Že přitom získával nejen školený, ale i školitel, je nabitě dno. Jsem hrd na ně a těší mě, když se ke mně dosud hlásí. Patří k nim na prvním místě autor a redaktor tohoto kulatého stolu.

Oldřich Leška:

Koho považujeme za své žáky? Zcela povrchně viděno, jsou to ti, koho jsme si za své učitelské práce zapamatovali, a shodou okolností to nebývají zdaleka vždy ti hodní premianti s červeným diplomem. Českého velvyslance v Moskvě Dobrovského si pamatuji jako bystrého studenta, ale zatraceného lenocha. Ten jistě s červeným diplomem nedostudoval. Dovedeme ale říci, komu jsme ukáza-

li cestu právě my? To jistě ne, to musejí říci oni. Nebo je naším žákem ten, u kterého vidíme s otrockou podobností to, co říkáme my? To bychom určitě nebyli učiteli v tom smyslu, jak jsem o tom mluvil výše.

Jednou jsme se bavili s profesorem Schenkerem a hovor se stočil na Jakobsona. Schenker nebyl Jakobsonovým žákem, ale dobře, ba intimně znal řadu z nich. Vypravoval, jak to dovede být boleslivé, když si člověk řekne, že bude druhým Jakobsonem.

Pamatuji se na rozhovor před mnoha lety s jedním americkým slavistou, kterého jsem považoval za veleúspěšného autora a učitele. O to více mě překvapilo, když řekl, že snad nemá jediného žáka. Namítl jsem mu, že jeho žákem je bezesporu XY. Nedlouho předtím vydal knížku, na které bylo vidět, že vyšla z dílny jeho mistra. To máte pravdu, odušil, já jsem si to o něm také myslel? Myslel? To znamená, že jím už není? Zdálo se, že je lepší se k tomu nevracet.

Pavel Novák:

V Talmudu se prý praví: "Mnohému jsem se naučil u svých učitelů, ještě více u svých druhů, ale nejvíce u svých žáků." Ono to nemusí být zrovna takto doslova, ale jednak nám to nabízí nevyběhané možnosti uvažování (já mám několik velmi dobrých formulací z úst studentů, jednu dokonce vytrysklou během zkoušky), jednak nám nemizí z okruhu pozornosti právě druzí, kolegové, ti, s nimiž jsme spolupracovali a/nebo spolupracujeme. To je zčásti vidět na spoluautorství (u mne před léty P.Sgall, O.Leška, K.Berka, pak L.Nebeský), zčásti v děkovných poznámkách (acknowledgement), zčásti to z vnějšku není vidět vůbec. Nedávno vyšly mé medajlonky čerstvých šedesátníků B.Palka a L.Nebeského. Ze zemřelých jsem si dobře rozuměl s Vl.Barnetem a K.Svobodou. Měl jsem blízko k prof. Karlu Čulíkovi, matematikovi, který po r.1968 emigroval do USA (k emigraci mu podstatně pomohl prof.L.Đurovič, jeho přítel z dětství na Slovensku). K.Čulík dovedl v okamžiku, kdy si při přednášce uvědomil nesprávnost svého bezprostředně předchozího nebo právě uskutečňovaného výkladu, zvolat: "Zpět! Kecám!"

S druhý je to složitě. Hraje v tom štěstí, společenská kompetence, Wahlverwandtschaft. Nejde jen o jednotlivce, nýbrž i

jejich uskupení (může být třeba společenství lidí dobrých, ale vzájemně hodně nekompatibilních). Něco ovlivníte, něco neovlivníte, i když máte snahu, něco ovlivnit neumíte.

Co je v kolektivu dost důležité, ale obtížně dosažitelné, znovu a znovu objevovat v každém tu roli, v níž je - ze svých možných rolí - nejlepší, takovou roli respektovat a pěstovat, pro obecné dobro.

Jan Kořenský:

Začnu kvantitativně. To je v této souvislosti nejsnazší, i když nejméně podstatné. Měl jsem více než deset aspirantů, dnešní doktorandy v to nepočítaje. Většina své dílo úspěšně dokončila. Někteří, přesněji řečeno některé, ještě pokračují - práci na disertaci prodloužily mateřské dovolené. Mezi mými aspiranty jsou skutečné osobnosti, habilitovali se, vedli katedry, působí i v zahraničí. Nejdůležitější ovšem je, že pracují, publikují dobré věci. Vždy, když mám uvádět jejich jména, pocítuji rozpaky: nechlubím se cizím peřím, jsem schopen odhadnout svůj skutečný podíl na jejich dnešním úspěchu? Proto si raději dělám takovou jakousi typologii vztahu školitel - aspirant/doktorand. Jsou tací, kteří byli hotovými osobnostmi, školitel jim tak říkajíc poskytoval především institucionální přístřeší pro jejich sebeuskutečnění. Byli i tací, že se v nejlepším slova smyslu nechávali vést, tímto způsobem vykonali veliký kus cesty, odborně, vědecky se stali někým jiným, novým. Jiní zase potřebovali zrcadlo, oponenturu, pozadí, kontext pro svou práci. S jinými to byl souboj, téměř na život a na smrt. S jinými se ta kategorie jaksi za pochodu měnila. A tak jde vlastně především o to, rozpoznat ten správný způsob spolupráce, tu svěst nezvladatelný gejzír nápadů do řečiště řádu, tu povzbudit, jednou připomenout význam empirie, jindy dát odvalu k zobecnování, k abstrakci. Tu přivést k systematictějšímu studiu literatury, jindy připomenout, že u samotného čtení a zpracovávání literatury zůstat nelze. Má-li to školitelství mít nějaký smysl, musí to být skutečné setkání, úplné a všestranné. A vlastní moje učitelství? Tedy: na středních školách jsem učil čtyři roky, na čtyřech různých typech škol. Asi to bylo spíš dobrodružství, pro které, když jsem posled-

ní takovou školu opouštěl, platilo v nejlepším slova smyslu ono básníkově "bylo to krásné a bylo toho dost". Teď na stará kolena se učím učit na vysoké škole a jsem tomu rád, vlastně mi to vždycky chybělo -

4. Znamená to učitelství a školitelství jenom něco dávat? Nebo to znamená také něco dostávat, získávat, jak může být učitelství nebo školitelství stimulující, míněno v tomto případě pro toho, kdo takto pedagogicky působí -

Miloš Dokulil:

Už z mé odpovědi na 2. a 3. otázku je tuším s dostatek jasné, že školitel nejen zasvěcuje toho, koho školí, do té či oné problematiky vědního oboru, že ho učí, jak přistupovat k tomu či onomu problému, že ho vede k tomu, aby problém viděl svými očima, aby jej jasně formuloval a aby hledal vhodné metody a postupy k jeho řešení, atd. atd., tj. obecně že mu z fondu svého vědění něco dává, ale zároveň poznává jiný, nezatížený pohled na věc, který musí konfrontovat se svým; to ho někdy může přivést ke korekci vlastního pohledu, jindy ho to nutí k hlubšímu zamýšlení, aby přesvědčivě zdůvodnil, proč školencův názor není správný nebo přesný, atp.

Výrazněji vystupuje ovšem tato zpětná vazba ze žáka na učitele tam, kde je vedených více, tedy na seminářích na vysoké škole. Proto je vždy dobré, aby nový vysokoškolský učitel, docent nebo třeba zatím asistent pověřený výukou, nejen přednášel, neboť tu posluchači zůstávají v zásadě pasivní a jen pohledem nebo mimikou mohou někdy naznačit svůj nesouhlas nebo nedostatek pochopení, ale aby také konal seminární (nebo proseminární, popř. lektorská) cvičení, která umožňují vedoucímu ověřit své koncepty, prohloubit je, popř. korigovat, zvážit jejich přesvědčivost atp. Proto jsou často pozoruhodné vyzrálé vědecké práce, které autor po léta propracovával jako učební text, skriptum. Takovou příkladnou prací jsou např. nedávno vyšlé Dějiny lingvistiky od Jiřího Černého.

Oldřich Leška:

Vysokoškolský učitel není učitelem jen z lásky k oboru nebo mládeži přicházející za poznáním. Je v tom také kus svého druhu sobectví: On totiž posluchače potřebuje. Nepovažoval jsem za dobré znamení, když vysokoškolák začal říkat, že šel do školy, že má odpoledne školu. A zhrozil jsem se po řadě let, kdy jsem neučil a potkal studenty, kteří nevěděli, kdo je učí. To byl opravdu počátek konce.

Pavel Novák:

Ještě před tím, než vyšel v SaS 53, 1992 příspěvek Zdenka Starého k mým šedesátinám, se mne P. Garvin ptal, koho je ten Starý vlastně žákem. Vzhledem k tomu, že to Zdeněk Starý tehdy ještě veřejně nedeclaroval, odpověděl jsem opatrně, že se prý vyjadřuje v tom smyslu, že je žákem mým. Garvin reagoval: "No, mohlo to bejt horší".

Jan Kořenský:

Všichni se shodujeme, že je to oboustranné obohacování. Takhle to zní až trochu "mravoličně" a tudíž vyprázdněně. Ale jde především o to, že nejen učitel/školitel poskytuje žáku/aspirantu/doktorandu tolik potřebnou sebereflektivní plochu, ale je to tak i v opačném smyslu. Myslím, že na začátku bývá - zvláště v případě většího věkového odstupe - na straně žakovské jistý ostych, nejistota, třeba možná i "demobilizující" úcta.

Pak se to mění, probíhá-li vše dobře, toto vše ustupuje, vztah se vyrovnává, stává se partnerštějším; za prvé je to doklad o tom, že školící spolupráce je úspěšná, za druhé je to varování: pozor, ztrácíš možná povinný náskok, přidej, pokračuj, pracuj na sobě. - Co mne trochu znepokojuje ve vztazích s žáky, je skutečnost, že se jakoby intenzifikuje a prohlubuje rozdíl v generačních pohledech na svět. Je to snadno vysvětlitelné, ale práci to neusnadňuje, je na to třeba myslet. To by však bylo samostatné téma -

5. Bylo by možné nějak - co možná nejjednodušeji a nejstručněji - zformulovat, jak dnes, v tuto chvíli vidíme a vnímáme proměny jazykovědy v průběhu času, po který jsme až dosud v oboru pracovali?

Miloš Dokulil:

My, kteří jsme za svých studií zažili ještě poslední zralé plody mladogramatické jazykovědy historické a srovnávací (připomeňme si tu komparatistické práce Meilletovy, Benvenistovy a Vendryesovy, u nás historickou mluvnicí Trávníčkovu a Havránkova Genera verbi), a byli svědky oslnivého nástupu českého strukturalismu koncem let dvacátých a v letech třicátých, jsme se ve své vlastní práci snažili rozvíjet funkčně strukturní popis jazyka, zvláště také morfologie a derivologie, ale i syntaxe i pod dobou vynucenými maskami oficiálních směrů marrismu a stalinismu. Ti mladší z nás úspěšně vstřebali v sebe i podněty amerického strukturalismu, zejména generativní a transformační gramatiky. Jiní pak vyměnili zkoumání jazykového systému za zkoumání řeči, které nabízel bohaté možnosti. Pro současnou jazykovědu je kromě příklonu k parole charakteristické rozvíjení mezioborových vztahů. Na jedné straně užívá jazykověda i metod matematických, logických, sémiotických aj., a na druhé straně vznikají a rozvíjejí se pomezí obory jako psycholingvistika s neurolingvistikou, sociolingvistika s etnolingvistikou, pragmalingvistika, filozofie jazyka, textová lingvistika, paralingvistika aj.

Tak jako věda vůbec prožívá dnes i lingvistika období přelomu. Zatím je to téměř živelný růst do šíře. Příští období bude muset přistoupit k prohloubení v některých směrech a integraci pohledů a přístupů jen zdánlivě se často vylučujících. Jak již na to upozorňoval před časem A. Juillard, lingvistika bude muset od vztahu buď - anebo postoupit k vztahu i - i, popř. spíše A než B atd. Tak např. klasická dichotomie věty na část podmětovou a část přísudkovou zůstává v platnosti, i když uznáváme i verbocentrální strukturu věty (toho si byl např. vědom už Šmilauer).

Oldřich Leška:

Změnila se jazykověda i její atmosféra, ozřejmeme si to tím nejjednodušším způsobem. Za klidný večer snadno přehlédneme akta prvního lingvistického kongresu v Haagu v roce 1928. Zkuste něco podobného třeba s berlínským kongresem. Vedle mezinárodních sjezdů se pořádají nákladné specializované kongresy na nejrůznějších místech zeměkoule. V lingvistice jako v podnikání se uplatňuje manažer. Ten je v mnoha ohledech důležitější než vědecká kapacita. Katalogy velkých nakladatelství nás zaplavují přívalem informací. PC je takřka samozřejmostí. Jazyk se mění v podmínkách komunikace prostřednictvím e-mail ... mohli bychom pokračovat. Zdá se, že dostáváme obraz značné neuspořádanosti.

Považuji za největší objev 20. století ekologii. Ekologií nemyslím agitační heslo zelených. Je to pojetí všeho - nás i prostředí - jako jednoho dynamického systému. Do něho patří i jazyk svou vázaností na člověka, tím, jakou úlohu sehrál v jeho vývoji jako nejnebezpečnějšího živočicha, ale také živočicha se zvláštní odpovědností za každý krok. Jazykověda nás naučila vidět v jazyce znakový systém a uvedla nás do říše znaků. Zdá se mi, že jazykověda v takto pojatém ekologickém systému získá svůj budoucí strukturovaný tvar.

Pavel Novák:

Kdyby byla lingvistika vědou (téměř) cele intuitivní, totiž založenou jen na intuitivní znalosti, odlišné od pozorování i introspekce (E. Itkonen), bylo by to s ní jako s uměním. Picasso prostě není lepší než Rembrandt, proto nikdo z dnešních by nemohl být lepší než Panini.

Takže si ani nemusíme dodávat moc odvalu vyslovit dnes slovo pokrok. Něco je "vidět prostým okem", tak rozdíl včerejších a dnešních možností registrace a analýzy jazykového/textového materiálu, expanze a diversifikace lingvistiky (deklarace a etablování nové disciplíny ovšem nemusí být podmíněny jen vnitřní logikou bádání a výzkumu, motivace toho může být i zcela prozaická).

V poznání jednotlivých jazyků mívá blahodárný vliv jasné praktické zaměření a uplatnění lingvistické práce, ať přímé nebo nepřímé (ve službách oboru, který je na přímé praktické uplatnění už zaveden). Např. výuka cizinců češtině přinesla hodně pro poznání češtiny samé; připomeňme ostatně strojový překlad, kde se požadavky na větší úplnost a explicitnost popisu jazyka ukázaly zvláště výrazně.

Je tedy jasné, že se (i) v lingvistice cíle praktické a poznávací nevyklučují ("teorie" a "aplikace" nejsou opozita). Rozlišujeme však "teoretičnost" od aplikační nevyjasněnosti, nezřetelnosti. Jaký je vlastně po této stránce ráz současných velkých gramatik a slovníků češtiny? Tady je hodně k promýšlení a diskusi i k praktickému experimentování.

Mimo uvedené a jim podobné případy nám může být dobrou orientační pomůckou srovnání "přes hranice věků", srov. oscilace zaměřění lingvistiky, "anomalistického" a "analogistického" - podle N.Savického, podobně u R.H.Robinse. (Lingvistika patří k oborům, kde dějiny oboru jsou - či lépe měly by být - "součástí přítomnosti"; představa, stále ještě šířená, že lingvistika se jako věda konstituovala teprve na přelomu 18. a 19.století historie, je zcela scestná a matoucí). Z právě uvedeného porovnání by mohlo vycházet, že N.Chomsky je prostě dalším jménem v lingvistice o tendenci analogistické. To není můj názor.

Nezávisle na dalším uplatnění poznatků je základním cílem vědy hledání a vysvětlování souvislostí. Podle V.Mathesia (ČaOJ, P.1947, s.15) "nestačí konstatovat jednotlivé prvky jazykové, nýbrž je třeba je hodnotiti podle jejich důležitosti. /.../ důležité rysy /.../ jazyka nejsou izolovány, nýbrž /.../ jsou mezi nimi vzájemné vztahy, plynoucí z příčin ještě hlubších, a /.../ právě tyto příčiny si zaslouží bedlivě naši pozornosti." Pokud nemáme nezávislá kritéria důležitosti, je to spíše tak, že důležité jsou právě ty rysy, mezi nimiž jsou "hlubší" vzájemné vztahy. Ale někdy je důležitost toho, mezi čím se hledají souvislosti, mimo jakoukoli pochybnost.

N.Chomsky, jehož Syntactic Structures (1957) vyšly právě v době, kdy vycházely - zdálo se - definitivní formulace deskrip-

tivní lingvistiky (Ch.F.Hockett 1958), svým antibehavioristickým obratem otevřel cestu k zásadním krokům. On to říká poněkud extravagantně: lingvistika jako (sou)část teoretické psychologie a nakonec teoretické biologie. Ale jde o základní poznání jazyka *in situ*. To je spjato se starým problémem, který mladší znají spíše v anglickém znění jako mind-body problem (a který by po mém soudu měl nést adekvátnější název sign-mind-body problem).

A tady jsem - in the long run - optimista. Mám pro to dobrý příklad-precedens. Kdysi, v 50.letech, a snad i později, plála filozofická či spíše ideologická polemika: Hjelmslevovo pojetí reality jako amorfního kontinua a jazyka jako faktoru toto kontinuum formujícího vs. jedna podoba filozofického materialismu. Tehdy to byla vize proti vizi. Oblíbeným příkladem bylo barevné spektrum a jména barev. Ale ukázalo se, že je všechno jinak. Američané B.Berlin a P.Kay (1969) totiž provedli výzkum elementárních (zhruba: nemotivovaných) jmen barev (basic color terms) v téměř stovce jazyků a nyní už máme zásadní syntézu jejich výsledků s poznatky psychologie i fyziologie barevného vidění (W.Wenning 1985). Všechny staré filozofické otázky tedy nejsou nesmyslné, na některé z nich "jen" čeká transformace na objekt základního (a interdisciplinárního) výzkumu.

Tento můj pohled může vyvolat opakující se poznámku, že Chomsky (přece) často mění své názory. Ale právě takové operování všezahrnujícím výrazem "názor" může zakrývat, oč vlastně jde. Řekneme-li, že N.Chomsky postupuje cestou formulování a falsifikace hypotéz, a proto modifikuje nebo opouští své starší hypotézy, lze provést kritickou analýzu toho, vyslovit výhrady atd. Výše uvedenou formulaci si jen zakrýváme zrak a dokonce nás přitom může hrát vědomí, že my (přece) své lingvistické "názory" neměníme.

Ale jednu závažnou potíž, a to - zdá se - dlouhodobou, nacházíme i u Chomského. Ideální mluvčí (po česku: ideální mluvčí -konstrukt). Když už se inspirováme postupy některých přírodních věd, ideální objekty (konstrukty) modely bytují jen v říši idejí, nedají se - striktně řečeno - popsat, dají se ovšem - a jinak to ani není možné - (myšlenkově) konstruovat; a to se v oněch vzorových vědách neděje samoučelně, nýbrž právě jako způsob, jak po-

rozumět realitě, vysvětlit ji (pomocí nemožného osvětlit reálné - Ashby). Při takovém konstruování se přijímají jisté abstrakční, idealizační předpoklady. V lingvistice však zatím nejsme zvyklí na to, že mezi takovými ideálními entitami a realitou musí být stanovena, "proložena" řada konkretizačních kroků (viz L.Nowak). (Obdobou takového opomenutí by bylo, kdyby se podnikla rekonstrukce jistého protojazyka a nechalo by se zcela bez povšimnutí, jak by mohl probíhat vývoj mezi protojazykem a jazyky pozdějších psaných památek.)

Už jsme se vlastně dostali k jinému závažnému tématu. Od dob Vídeňského kruhu je širě známa zásadní váha způsobů vyjadřování (Redeweise) ve filozofii i vědě (na toto téma máme už od antiky spoustu hesel a idejí). Avšak pro lingvistiku má reflexe vlastních způsobů vyjadřování význam životní. Je to dáno neobvyklou homogeností předmětu zkoumání (textů, jazyka) a prostředků analýzy a zachycení jejich výsledků (texty, jazykem). S narážkou na Wittgensteina se ptejme, co to vlastně v lingvistice hrajeme za jazykové hry a nesměšujeme jejich různé druhy (srov. staré a stálé Kořenského výstrahy před ontologizací našich výzkumných postupů). A tady může být a bývá pokrokem prohlédání svodů a klamů vzniklých z více či méně naivního užívání ne dost adekvátních způsobů vyjadřování. Týkat se to může patrně "všeho", od elicitování (při práci s rodilým mluvčím) až po budování teorií. (Tady by bylo to správné místo pro mé celoživotní téma, teorii pádů.)

Ale i když je reflexe způsobů vyjadřování pro lingvistickou teorii a metodologii zvláště závažná, existuje už další, spíše "interdisciplinární" disciplína, která si zaslouží pozornosti a úsilí: "kritická lingvistika" (a developing branch of linguistics which aims to reveal the hidden power relations and ideological processes at work in spoken or written language - D.Crystal, *Introducing linguistics* 1992). Ostatně, mnoho významných filosofů má na toto téma dobré formulace. Po mém soudu by dnes, v době všeobecného volebního práva a obrovského vlivu masmedií, měla znalost základních obranných řečových a myšlenkových postupů a zběhlost v jejich používání být nezbytnou součástí výchovy k občanství i "celoživotního" vzdělávání se lidí občanské společnosti. I z

lingvistiky lze očekávat a čerpat trochu naděje. Tedy, zpět k "triviu", soužití gramatiky, logiky a rétoriky.

Jan Kořenský:

Ty proměny jazykovědy mají několik - různě důležitých, avšak vzájemně provázaných - rozměrů: a) Především se lingvistikou zabývá velice mnoho lidí, vychází mnoho knih, periodik, je stále více institucí (pracoviště, společnosti, konference, kongresy, symposia, ...), relativně se stále méně čteme a posloucháme, nění to vědu v mohutníci hukot paralelních monologů. b) V souvislosti s předchozím, ale i z důvodů soutěže se lišíme v termínech, vnější strance modelů, v "dízejnu" "víc, než v pojmech a skutečných poznatcích. c) Jak a), tak i b) produkuje hvězdy, idoly, umění nechat se udělat hraje značnou roli: zdá se někdy, že objet několikrát svět s myšlenkou hodnou mikrodobnosti do Naší řeči je "mediálnější", než po léta intenzivně pracovat. Umění vstoupit v pravý čas do chvostu vhodně vybrané lingvistické komety (třeba jen jevově, terminologicky) je efektivnější než opravdu bádát. To je však všechno sice nápadné, ale věřím, že nikoli rozhodující. Během našich životů, před našima "společnými" očima se uskutečňuje fascinujícím způsobem dialektika emancipace a integrace lingvistiky ve vědě 20.stol. A řeč se stala - zdaleka ovšem nikoli zásluhou lingvistů jako takových - centrem racionální i iracionální pozornosti vědění naší (chceme-li euroamerické) kultury. To lingvistiku ovlivnilo - v dobrém i zlém. A smím-li si zaprognozovat: věřím, že je před námi čas nového sebenalezení, specifikování, sebeurčení lingvistiky, chvíle pro nový "kult" formy výrazu (a nemusí jít nutně právě jen o řešení derridovské), čas nových vědních a tedy i lingvistických racionalit. Založených nikoli na útěku a izolaci před tím vším, co přinesl konec století (ostatně ve svých náladách nikoli nepodobný náladám konce století minulého), ale na zahrnutí a pozitivním překonání toho všeho -

6. Jak moc ten vývoj poznamenaly dějiny, politické a společenské okolnosti?

Miloš Dokulil:

Že vývoj jazykovědného myšlení nebyl vždy přímočarý a že se na něm podepsaly i různé společenské deformace, zejména politické, toho frapantním příkladem jsou právě oficiální dějiny české jazykovědy v posledním půlstoletí. Pronásledování strukturalismu jazykovědného i literárního, nastolení "jedině správné" marxistické jazykovědy, nejprve marrismu, pak opět stalinismu a represálie "jinověrců" až do konečného osvobození - které se projevilo i obnovením Pražského lingvistického kroužku a znovuzahájením Travaux - za takových podmínek žila a žila česká věda o jazyce. Naštěstí i pod svícnem komunismu byla tma, která umožňovala badatelům vydávat funkčně strukturní bádání a jeho výsledky za jazykovědu marxistickou. Vzpomínám si, že jsem v období po Stalinově vystoupení pronesl na půdě Čes.-sovětského institutu přednášku o jazykové kultuře "ve světle Stalinových statí o jazykovědě", v níž jsem sice uvítal Stalinovo zúčtování s marrismem, zároveň však prohlásil, že pro nás nepřinášejí Stalinovy statí v podstatě nic nového a věnoval se pak svobodně svému problému. Bylo to sice přijato s velkou nevolí ÚV KSČ, ale umožnilo to svobodnou výměnu názorů o těchto otázkách. A tak se dala přežít i normalizace v jazykovědě bez větší újmy.

Pavel Novák:

Obecně je to známá věc, vzpomeňme jen souvislosti mezi některými náboženskými představami v Staré Indii a popisem jazyka, mezi 2.světovou válkou a širokým uplatněním deskriptivistických technik na popis jazyků Pacifického oceánu, mezi americkým šokem z prvních úspěchů sovětské kosmonautiky a výraznou podporou strojového překladu. O naší situaci, či o našich situacích, jsem hodně přemýšlel a něco napsal (SlavPrag XXXIV, 1990 a SaS 52, 1991). To, že O.Leška (tamtéž) v reakci na můj druhý text zdůraznil fraškovitost poměrů v předlistopadové české

lingvistice, je po mém soudu trefné (zbývá ovšem říci, fraška kdy a pro koho).

Ale jedno bych ještě zmínit chtěl. Při práci na SlavPrag XXXIV, 1990 mi došlo: aspoň někdy je to tak, že konstantní jsou sympatie a antipatie person, politika jen mění scény. Hodně pak záleží na tom, zda ten, kdo je zrovna ve výhodnější mocenské pozici, odolá svodu využít jí v neprospěch osoby mu nesympatické.

Jan Kořenský:

Všechno lidské bytí a konání se děje v prostoru dějin a společenských okolností - i věda; všechno lidské bytí a konání dějiny a společenské okolnosti spoluvytváří - i věda. Stihl jsem se narodit v ČSR, v roce 1939 mi byly dva roky, v roce 1945 osm let, 1948 jedenáct, 1968 jednatřicet, 1989 dvaapadesát. Patřím k těm, kteří si myslí, že porozumět vlastnímu jedinečnému životu znamená porozumět nikoli jen nějakým bližší obvykle neurčeným konstantám naddějinného člověčenství, nikoli pouze porozumět biopsychicky založené neopakovatelnosti svého "nejvlastnějšího" já, ale především docela obyčejně své době. A ta naše doba v rozměru 20. stol. podivuhodně připomíná čas a dění mezi Francouzskou revolucí a Svatou aliancí. Jen se snad liší tím, že míra sociálně ekonomického dramatu, které leží v základech dějů našich časů, je kategoričtější a vyšší, globálnější. A slovy Oldřicha Lešky řečeno, člověk jako "nejnebezpečnější živočich" je již podstatně více nebezpečný sobě a té části vesmíru, na kterou "zatím" stačí, než byl tehdy. Každé přirovnání kulhá, ale historická paralela nám myslím umožňuje nestat se obětí virtuálně bilbordních triků, jimiž tak přehorlivě my lidé překrýváme složitější významy dějů, právě tak nyní, jako jsme to činili k výše uvedeným datům pokaždé. A to na základě spolehlivého postupu, jenž stanoví, že vítěz vždy porovnává své ideály, abstraktní hodnoty, hodnotové projekty s dějinnou praxí poraženého a tím údajně morálně vítězí. A tak dokud se nebudeme ochotni naučit srovnávat přes hranice dějinných proměn ideály s ideály, hodnoty s hodnotami a bídu dějinné praxe jedné etapy s bídou dějinné praxe etapy druhé, nedovíme se o ničem nic. Neboť taková to byla/je doba: až k smrti a k neunesení střídala/střídá hodnotové imperativy, návody a určení. - Má-li být v tomto drama-

tickém kontextu zjišťováno, jak to vše ovlivnilo naši vědu, pak neopisujeme ten nebo onen slogan té nebo oné virtuální reality. Trpělivě a pokorně zjišťujeme, jaká lingvistická díla kdy vznikla, která z nich trvají, třeba i pozitivně překonána, a ptejme se, kdo se o tu práci zasloužil. To jaksi společně. Každý sám za sebe a u sebe se ptejme, co jsme v té nebo oné chvíli udělat, vyslovit uměli, dovedli, chtěli a co jsme opravdu udělat, vyslovit nemohli. A zamysleme se nad danou chvílí podmíněným významem toho slovesa nemohli. A pak se pokusme o konkrétní odpověď týkající se vztahu doby a lingvistiky.

7. Kdyby nám bylo třeba dvacet let, na jakou cestu bychom se vydali v tomto zcela nebo jen zčásti (to záleží nejen na pohledu, ale i na tom, který jsme ročník) odlišném světě? Dělali bychom lingvistiku, jinou vědu nebo něco úplně jiného? Pocho-pitelně, odpovídejme jenom v tom případě, považujeme-li taková ta různá kdyby, ať již mívá do minulosti nebo do budoucnosti, za vhodná a smysluplná východiska k otázce -

Miloš Dokulil:

Kdyby mi bylo dvacet let? Asi bych si zase nic jiného nevybral než učitelství na středních školách - češtinu, latinu, němčinu, a když by to muselo být, třeba i tu angličtinu - ale srdcem bych byl pro esperanto! - a k tomu filosofii. Ale mohla by to být i matematika, deskriptivní geometrie, chemie nebo přírodopis. Jen ne probůh kabinetní vědu!

Oldřich Leška:

Co bych studoval kdybych zavrhl práva? Evropskou semioticky pojatou areálovou lingvistiku.

Pavel Novák:

Kdyby mládí vědělo, kdyby stáří mohlo. Jak by bylo bývalo třeba v práci postupovat, se mi většinou ozřejmilo teprve na jejím konci. Takže to by bylo dlouhé povídání.

Co jsem promeškal definitivně, je dlouhodobé sbírání a

analýza materiálu z mé koktavosti. Např. koktající mluvčí má - kromě jiného - falešné starty zvláštního ražení; že je start falešný, se mu ukáže třeba až někde uprostřed výpovědi, kdy se dostaví nebo se může dostavit vlastní zakoktání, a tak se mluvčí vrací a začíná znovu. Jak se k sobě mají formální ztvárnění (zejména syntaktické struktury) falešného startu a jeho úspěšnější náhrady? Lze z toho poznat něco o procesu formování výpovědi? Atd. Přitom znám heslo "učinme z nevýhody výhodu" dost dávno, propaguji je a občas se mi daří se jím řídit.

Jan Kořenský:

Co bych dělal, kdyby mi bylo dvacet let? Především jsem rád, že mi není dvacet let. A kdyby mi přesto teď dvacet let bylo, měl bych svou nynější životní zkušenost? Jestliže ano, pak bych asi vložil svou "pozdější" vůli a energii (která mi v těch skutečných dvaceti letech chyběla) do něčeho, co jsem tehdy chtěl dělat. Bylo by to dlouhé povídání, ale jedno je jisté: bylo by to ještě pošetilější počínání než lingvistika. Rozhodně by to nebylo nic, co by patřilo k činnostem, které bývají považovány za příznačné a příkladné v dnešních dnech -

Redakce Jazykovědných aktualit děkuje všem za rozhovor. Jménem svým i jménem Jazykovědného sdružení jim do dalších let přeje zdraví, sílu, optimismus. A radost z práce i ze života samého.

Omluva redakce

Z rozsahových důvodů v tomto dvojčísle JA neotiskujeme žádný příspěvek do diskuse O češtině dnešní a zítřejší. Diskuse bude pokračovat v dvojčísle příštím.

XX

Kronika

XX

O komunikaci bez lingvistů?

Ve dnech 1.-3.10.1996 se v Praze konala **pravidelná** akce nadace PANGEA pod názvem Obecná porada - O komunikaci mezi lidmi, státy a národy (program a závěry viz Internet W W W.PANGEA.CZ.).

Kromě úvodních přednášek našich a zahraničních hostů (neměl mezi nimi původně chybět Noam Chomsky) bylo možno se účastnit celé řady seminářů i panelových diskusí. Na těchto setkáních probíhala diskuse o efektivnosti komunikace při řešení ekonomických problémů, o překonávání komunikačních bariér etnického, náboženského, generačního charakteru, cvičilo se praktické použití her pro překonávání různých problémů komunikačního charakteru a zaznamenali jsme mnoho dalších aktivit.

Konference ukázala vzrůstající zájem o otázky komunikace, její zkoumání podporuje, nebo přímo organizuje řada významných společností. Komunikace byla představena jako nutná součást přípravy budoucích odborníků v mnoha oborech (což Obchodně podnikatelská fakulta Slezské univerzity vnímá a na katedře komunikace se snaží k tomuto přispět vytvářením ucelené komunikační přípravy posluchačů i výzkumně).

Program celé akce byl postaven na tom, aby se komunikace probírala ze všech stran. Proto překvapuje, že tohoto posuzování se nezúčastnila česká ani zahraniční lingvistika. Příčiny mohou být různé, nabízí se však myšlenka, zda organizátoři nepřevzali stále se opakující názor, že jazyk je v současné době komunikačním outsiderem.

Tak to alespoň tvrdí Mehrabian (Mehrabian, A., 1972, str.21-23). Dále tento autor uvádí, že 38% podílu na komunikaci připadá na jevy parajazykové (intonace, melodie, pauzy, rytmus

řeči) a 55% na neverbální prostředky komunikace (gesta, mimika apod.), neboli na soubor prostředků častěji nazývaný jazyk těla (viz např. Vávra 1991).

Tento názor není ojedinělý a můžeme jej zaznamenat v různých variantách. Tak např. firma Benetton se v reklamě vědomě zřiká použití jazyka (viz Toscani, O., 1996), nebo vezměme zatím jen novinovou zprávu ze symposia "Moc a média", na němž měl filosof Václav Bělohradský prohlásit, "že lidé definitivně přišli o iluze, že slova jsou kryta skutečností, podobně jako peníze zlatem" ... "zjistili jsme, že za slovy není nic, žádná pravda, prostě nic." (Viz zpráva o tomto symposiu v MF Dnes, z 11.11.1995, str.18, podepsán Daniel Anýž.) Stejná či podobná slova zazněla na tomto symposiu podle uvedené zprávy vícekrát, a i když nejsou přímým potvrzením úvodní téze našeho příspěvku, totiž že jazyk v komunikaci ztrácí na významu, mohou být i takto interpretována. Podívejme se nyní, jakou mají uvedená vyjádření sílu, neboli jak odpovídají skutečnosti, ev. výsledkům bádání.

Na úvod je možné prohlásit, že uvedená prohlášení nejsou nová. V různých vědních oborech se již dříve tento problém posuzoval při zkoumání zastupitelnosti jazyka např. pro ty, kdo jazyk používat nemohou, nebo tuto schopnost ztratili v důsledku nemoci či úrazu. Dostí podrobně se úlohou jazyka a dalších systémů v komunikaci zabýval Roman Jakobson, který upozorňoval, že v komunikaci z hlediska systémů v ní používaných můžeme vyčlenit 3 soustředné kruhy znakových soustav, a to 1.systém jazyka, 2.jiné systémy sémiotické, tj. jazyk a další soustavy signálů, indexů a symbolů a 3.soustavy znaků ekonomických, sociologických, např. peníze jako znak. Jednotlivé znakové soustavy zkoumá lingvistika, sémiotika, ekonomie a sociologie. Jazyk je soustavou základní, nikoli vždy nejdůležitější (Jakobson, R., 1985, str.320). A do třetice můžeme uvést práce D.Hymese, který využívá americké tradice antropologie k tomu, aby viděl komunikaci jako součást společenského chování, v němž jazyk nemusí hrát hlavní roli (viz Hymes 1968).

Snášení argumentů o hlavní či vedlejší úloze jazyka v komunikaci by mohlo pokračovat dosti dlouho, mohli bychom se např. ptát, proč je jazyk dosud používán, když je tak nedokonalý. Je-li

totiž dosud aktivním prostředkem, pak musí být komunikace v něm úspěšná. A otázka po úspěšnosti, efektivitě prostředků v komunikaci používaných je podle nás základní. Mehrabian uvádí pro podporu svého tvrzení o větší důležitosti parajazykových a mimojazykových prostředků pro komunikaci to, že uvedené prostředky se mohou lépe než jazyk přizpůsobit psychice, komunikačním potřebám konkrétních účastníků komunikace a také situaci, v níž komunikace probíhá. To je pravda, jazyk je univerzálnější, všeobecnější, neurčitější - tato univerzálnost však umožňuje plnit základní cíle komunikace, a to předávání (výměnu) informací s dostatečně velkou šíří dorozumění, neboli předání určitého vztahu mezi obsahem a formou věci či jevu širokému okruhu recipientů.

Dovedeme si jistě představit nejazykové formy komunikace, z nichž některé jsou dovedeny ke značné dokonalosti, např. balet, ne vždy si však uvědomíme, že všechny mají k jazyku blízko svou znakovostí, neboli specifickým vztahem mezi tím, co označují a jak to označují (vyjadřují).

Zjištění o znakovosti lidské komunikace je známo už dosti dlouho v různých verzích. Zde bychom chtěli jen zdůraznit, že efektivita jazyka jako znakové soustavy je dána dvěma základními prvky, a to univerzálností jeho symboliky pro komunikaci a jeho velkou flexibilitou kooperace s jinými sémiotickými soustavami v komunikačních aktech. Právě pro tyto dva základní rysy může mít jazyk různé procentuální zastoupení v komunikaci, od oněch 7% (i méně) až ke 100 %.

Otázka o místě jazyka v komunikaci tedy musí být položena jinak. Měli bychom se spíše ptát, zda se při používání jazyka v komunikaci něco v současné době mění a proč. Např. již uvedený V. Bělohradský píše o **banalizaci jazyka** (Bělohradský, V., 1991, str. 11 a další). Banalizace v komunikaci znamená podle Bělohradského "odpoutávání sdělování od dialogu", tj. od stanoviska adresáta sdělení i od konkrétní situace - důležité je co největší rozšíření (planetarizace, zviditelnění) našeho sdělení, nikoli řešení komunikačního úkolu, sledování nějakého konkrétního cíle. To se projevuje např. v politické komunikaci upřednostňováním záležitostí organizačních, tj. vnitřních cílů politické strany, před komunikací s občany. V odborné komunikaci se banalizace objevuje v procesech

"sbírání odpovědí, nikoli v kladení otázek" (op. cit., str. 19), tj. budováním informačních systémů, které nemají základ v jasně formulovaném problému k řešení. Největších změn doznává banalizací tzv. masová komunikace, kde převládá výroba hesel, sloganů, manuálů a příruček a propagace i obrana takto vytvořených komunikačních produktů, což má často přednost před věcnou argumentací a interakcí komunikačních partnerů.

Jedním z důsledků banalizace je přílišná uniformizace jazyka. Banalizovaný jazyk neslouží ke sdělování osobně viděné skutečnosti, ale opakuje někým obsahově i formálně uspořádané řečové vzorce jako součást banálního = uniformního společenského programu. Můžeme namítnout, že v užívání jazyka jako dorozumivacího prostředku je rituál, stereotyp nutný, zajišťuje dorozumění, ale v procesech banalizace jde podle Bělohradského o podstatné omezování osobního přístupu ke komunikaci. Poukazuje se na to, že současné informační kanály a média, zejména televize, banalizaci jazyka napomáhají, konkrétně tím, že pro svou časově širokou nabídku musí pracovat s klišé, stereotypy vysílacích bloků apod.

Banalizace tedy podle nás narušuje znakovost jazyka tím, že obsahově i formálně upřednostňuje v komunikaci jednu stránku znakovosti, stereotyp a náhodnost vztahu mezi označovaným a označujícím. To má zdůraznit snahu po všeobecném porozumění (např. v reklamě), ale vede zároveň k oslabení interpersonální interakce komunikantů vytlačováním osobnostního akcentu v komunikaci - tím se zdá, že jazyk ztrácí smysl. Volání po "tvořivé komunikaci", po její větší přesvědčivosti však může být a existuje mnoho pokusů je zvládnout (viz např. Eales-White, 1992).

Za jiné narušení kooperace znakových soustav v komunikaci bývá pokládán nerovnoměrný vztah mezi jazykovými a obrazovými znaky (lidé se např. víc dívají na televizi, méně čtou, tím vnímají všechno víc a lépe přes obraz, objevuje se mnoho piktogramů, jejichž cílem je překlenout různost jazyků při předávání všeobecných informací apod.). Na těchto procesech není podle našeho názoru pro jazyk nic alarmujícího, spíše je třeba zkoumat možnosti, které se takto vytvářejí pro kombinaci verbálního a neverbálního vyjádření, např. v multimediálních produktech počítačů.

A tak naše úvahy vyvolané sděleními o "klesající úloze jazyka v komunikaci" můžeme prozatím uzavřít tím, že situaci takto nevidíme, ale že podporujeme výzvu Léviho-Strausse (Lévi-Strauss, 1958, str.95), který navrhuje "popsat společnost v termínech teorie komunikace", tedy prozkoumat kooperaci 3 znakových soustav (čistě jazykové, jinak sémiotické a ekonomicko-sociologické) na rozvoji komunikace a šířeji výměny duchovní i věcné (např. funkci peněz jako komunikačního prostředku této výměny (viz Parsons 1967)). A také o tom by mělo jednat příští setkání Obecné porady o komunikaci za účasti lingvistů.

Literatura:

1. Bělohradský, V. (1991): Přirozený svět jako politický problém. Praha, Čs.spisovatel.
2. Eales-White, R. (1992): The Power of Persuasion. London, Kogan Page.
3. Hymes, D.H. (1968): The Ethnography of Speaking. In: "Readings in the Sociology of Language", J.A.Fishman, (ed.), The Hague-Paris.
4. Jakobson, R. (1985): Language in Relation to Other Communication Systems. R.překlad In: Izbrannyje raboty. Moskva, Progress.
5. Lévi-Strauss, C. (1958): Anthropologie structurale. Paris.
6. Mehrabian, A. (1972): Nonverbal Communication. N.York, Aldine and Atherton.
7. Parsons, T. (1967): Sociological Theory and Modern Society. New York.
8. Toscani, O. (1996): Reklama je navoněná zdechlina. Slovart.
9. Vávra, O. (1991): Mluvíme beze slov. Praha.

Josef SKÁCEL - Jiří MEZULÁNÍK